

bez morskih potreba, bez morskih potreba. Počeo je u 15. vijeku, kada su osmanlijski Turci počeli invadirati Balkan i podvrgnuti mnoštvo gradova i sela na jugu Evrope velikim gubitcima. Tako je Herceg Novi postao jedna od ključnih punktova na putu za Indiju i Aziju, a njegova pomorska baza je postala važna za Evropsku trgovinu. Međutim, u 16. vijeku, kada su Osmanlije preuzele Konstantinopol, Herceg Novi je gubio svoju važnost i postao sve manje važan.

Dr Bogumil HRABAK

HERCEG-NOVI KAO TURSKA POMORSKA BAZA I GUSARSKO GNEZDO

U naučnoj literaturi postoje opšte uverenje (iako nedokumentovano) o velikom gusarstvu Herceg-Novog u vreme turske uprave (1482 — 1687). Gusarstva je, svakako, bilo u Novome, jer ga je u to doba bilo i među trgovcima najmirnijih luka, s obzirom da su se i pošteni i ugledni trgovci lako pretvarali u morske razbojnike, ako bi im se ukazala povoljna prilika. Na ulasku u Bokokotorski zaliv bilo je nesumnjivo i profesionalnih turskih pomoraca — pljačkaša koji su od plena jedino i živeli. Kod toga, ipak, treba ustanoviti koliko je gusarskih fusta i galeota bilo, kad su se pojavile i masovnije delovale i kakvog je karaktera to gusarstvo bilo.

Iz dalje razrade videće se: 1) da je stalno stacioniranih gusarskih brodova u Herceg-Novom bilo veoma malo; 2) da se oni ne javljaju odmah po turском osvojenju Novoga; 3) da je Herceg-Novi izašao na glas kao gusarsko središte zbog stranih korsara koji su u Novi dolazili kao u osmanlijsko pomorsko uporište; 4) da je Novi uvek bio za Tursku mnogo značajniji kao pomorska baza i tvrđava nego leglo akindžija u jadranskom zalivu; 5) da je opšti položaj Herceg-Novog bio defanzivan, uostalom kao i turskih mornara u Neretvi, Skradinu i Obrovcu i da je zbog takve pozicije, velika briga posvećivana utvrđenjima Herceg-Novog; 6) da je zbog takvog položaja i neznatno autohtono gusarstvo Herceg-Novog bilo odbrambeno, mada je i ono, kao gusarstvo, prirodno moralo biti pljačkaško; 7) Novi je izašao na glas kao gnezdo pirata zbog toga što se preko njega otkupljivalo roblje; 8) Herceg-Novi je, naročito tokom XVI veka, bio pod stalnom brigom Porte, koja se ipak nije mogla identifikovati sa otimanjem na moru, tim pre što je sama nastojala, naročito do oko 1530. godine, da razvije i trgovinski značaj Herceg-Novog.

Jedan od dokaza ove teze nalazio se u okolnosti da se razvitak hercegnovskog gusarstva ne poklapa sa napredovanjem ostalog osmanlijskog korsarstva. Gusarstvo Otomanskog carstva velikog stila počinje prvih godina XVI veka, kad se budi i poznata piratevija severozapadne Afrike. Do rata 1570 — 73. godine treba zabe-

ležiti prvu njegovu fazu. Posle malog šoka, nastalog porazom kod Lepanta, od 1580. do 1620—30. godine valja konstatovati i drugu fazu velikog muslimanskog gusarstva. Posle toga nastaje stagnacija, jer se u Sredozemlju pojavljuju gusari iz zapadne i severne Evrope sa izdržljivijim i boljim brodovima i snažnijom artiljerijom. Razvojni put autohtonog gusarstva Herceg-Novog pokazuje drukčiju liniju: domaćih vukova na moru u Novome tokom XVI veka bilo je vrlo malo. Njih ima više u XVII stoljeću, ali ne zato što ono tada stiče ofanzivni karakter, nego zato što su snage hrišćana, čak i u samoj Boki Kotorskoj, znatno narasle, te je i defanzivno gusarstvo Herceg-Novog, kako-tako, moralo da prati taj napredak, te da i samo jača. Uostalom, dok su do oko 1630. godine glavni strani gusari u Herceg-Novom bili Berberi (Mavri), od tog vremena glavni stranci gusari u Novome su Ulcinjani, najseverniji ofanzivni muslimanski gusari u Jadranu.

Ovaj rad napisan je na osnovu obimne građe koju je autor sakupio o Herceg-Novom u vreme turorskog perioda vlasti, iz dubrovačkog, venecijanskog, kotorskog, riječkog i drugih arhiva ili iz publikovanog izvornog materijala. Mletački arhivski spisi, kao neiscrpno vrelo podataka, svakako mogu pružiti još po koju činjenicu. Svakako će se po neki pomen naći i u starim mletačkim »storijama«. Opšta slika na osnovu takvih naknadnih prinova, međutim, teško da će moći biti izmenjena.

I. TURSKO JAČANJE ODBRAMBENIH MOGUĆNOSTI HERCEG-NOVOG KAO ISTURENE POMORSKE TVRĐAVE

Pitanje fortifikacija Herceg-Novog — porekla, razvoja, izgradnje i dogradnje pojedinih tvrđava i slično prevazilaze okvire označenog poglavlja ovog rada, a traži i posebna terenska ispitivanja i naročitu tehničku stručnost. Ovde je, međutim, cilj samo da se ustanovi opšti istorijski pregled rada Turaka na osposobljavanju Novoga kao pomorske baze.

Nauka ne raspolaže nikakvim konkretnim podatkom o izgledu ili zadacima utvrđenja Herceg-Novog iz vremena hercega Stjepana i njegovih sinova.¹ Grad je bio svedok demonstracije galija aragonskog kralja 1445. godine,² ali nije poznato da li su Aragonci ozbiljno želeli da zauzmu grad, odnosno da li su grad spasla utvrđenja koja su naselje branila sa morske strane. Pre dolaska Osmanlija luka Herceg-Novog razvijana je kao trgovачko pristanište, a ne kao ratno uporište. Nesumnjivo je poznato da Turci nisu imali

¹ Vidi: S. Ćirković, Istorija srednjovekovne bosanske države, Beograd 1964, 148; S. Ćirković, Herceg Štefan Vukčić Kosača, Beograd, SANU, 1964, na više mesta.

² S. Ćirković, Istonija, 280.

ratne flote pri zauzimanju Novoga poslednjih nedelja 1481. i prvih sedmica 1482. godine, te su brodove za operaciju protiv toga uporišta tražili od Dubrovčana.³

Postoji neargumentisano mišljenje da su Turci na mestu današnje »Španjole« zatekli ostatke tvrđave, koji su odmah po osvojenju Herceg-Novog izgradili kao objekat svog fortifikacionog sistema.⁴

Prve vesti o turskim (zamašnjim) gradnjama u Novome, uz dovoz drva sa Neretve i cigalja iz Dubrovnika, stigle su u Dubrovnik i Veneciju tek 1493. godine. Pod nadzorom sultanovog sklava a od strane stručnih radnika, sarahora, gradnja je izvođena dve uzastopne godine. Sarahorima koji su bili plaćeni radnici a ne narod doveden na kuluk, zapovedao je Emin-beg. Izgradnja je obnovljena deceniju i po kasnije, za vreme leta 1508. godine. Što je izgrađeno prvi a što drugi put nemoguće je ustanoviti. Od prve vesti 1508. godine da će se podići jedna tvrđava prešlo se na informacije o opštem utvrđivanju Novoga, da bi se zatim govorilo o reparaciji postojećeg odbrambenog sistema a ne o novogradnji. Dubrovački pomeni cigalja i drvenih direka ne mogu podupreti ni jednu od navedenih verzija. Rad na novskim utvrđenjima 1508. godine bio je, zaključujući po angažovanju snaga, široko zamišljen i dirigovan neposredno od same Porte. Glasovi o dolasku osarn sandžak-begova izgledaju preterani; dubrovački izvori navode da su na radilištu, pored hercegovačkog namesnika, bili još sandžak-beg Cigana i Daut-beg Omerbegović. Kao rukovodilac celokupnog posla važio je krajišnikov sin. Možda je najbliža istini korčulanska vest, koja je govorila o 4.000 graditelja. Tu ne treba uračunati Dubrovčane, koji su na osnovu svoje obaveze kao haraćari, besplatno brodovima privlačili drvo.⁵

Godine 1490 — 94. bile su mirne u odnosima Osmanlija i Zапада. Tek 1494. godine počelo se pričati o pohodu francuskog kralja Sarla VIII u Napuljsku kraljevinu, a potom na Drač, Valonu pa i Carigrad. Gradnja 1494. imala bi, dakle, i posebnog opravdanja. Pri tome nije jasno da li su se 1494. godine jednostavno nastavili godinu dana ranije započeti poslovi, ili je građevinska sezona bila u znak novih potreba zbog situacije na italskom poluostrvu. Odnosi Carigrada i Venecije pokazuju mirovanje od završetka rata 1499—1503. do godine 1510. To ne znači da Turci baš ništa nisu preduzimali da budu bezbedniji sa strane Italije. Drač je 1504. godine utvrđivalo 8.000 argata, pod zapovedništvom nekoliko sandžak begova. Dvadesetog jula iste 1504. godine pogubljen je u Herceg-Novom zarobljen markgraf Krotone sa svojih sedam slugu. Porta,

³ J. Tadić, Nove vesti o padu Hercegovine pod tursku vlast, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VI-2 (1962), 136.

⁴ M. Zloković, Turci u Herceg-Novom, Boka II, Herceg-Novi 1970, 60.

⁵ B. Hrabak, Vesti o utvrđivanju Hercegovog 1508. i 1493—1494. godine, Istorijski zapisi br. 1/1953, 241—51.

očigledno, nije imala poverenja prema hrišćanskim silama. Zbog toga izgradnju Herceg-Novog 1508, treba tretirati na isti način kao i utvrđivanje Drača.⁶ Ono je bilo motivisano i zaziranjem prema inače prijateljskoj Veneciji.⁷

Zidanja manjeg obima bilo je gotovo stalno u Novome. Maja i juna 1511. krajšnik je od Dubrovčana zatražio lađe da u Novi dovuku iz Neretve drva potrebna za gradnju grada, po naredbi Porte.⁸ Maja — juna 1518. u gradu se bavio hercegovački sandžak-beg, izgrađujući kaštel. On je poslao čoveka u susedni trgovački grad da nabavi čelika i drugih stvari; dva dubrovačka plemića vodila su nabavljača po trgovinama kako bi se isporuke obavile što uspešnije.⁹ Na dizdarevu molbu, a po krajšnikovu uputstvu, dubrovačka vlada je u susedni grad, sredinom juna 1524, uputila tri vešta majstora-graditelja koji su imali zadatku da izvide neka oštećenja i rupe u zidinama Novoga i da procene koliko bi sredstava bilo potrebno da se nedostaci uklone.¹⁰ Možda upravo ovaj podatak ukazuje na to da Turci nisu sve iznova gradili, nego da su se prvih decenija svoje vlasti u Herceg-Novom zadovoljavali i zatečenim zidinama.

Karakterističan je podatak da su Španci u oslojenom Herceg-Novom 1538. zaplenili, navodno, i 60.000 dukata koji su bili name-

⁶ N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* II, 283—4, 284—5, 299, 286. — O gradnji 1508. godine vidi i: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd 1973, 83; *Historijski arhiv u Dubrovniku* (u daljem tekstu: HAD), Cons. min. XXIX, 268 (drvo iz Nerete).

⁷ S. Ljubić, *O odnošajih među republikom mletačkom i dubrovačkom od početka XVI stoljeća do njihove propasti*, Rad JAZU LIII, Zagreb 1880, 99. — Odnosi sa susednim hrišćanskim državama bili su u celini u znaku stalnih promena. Prema jednom kasnijem narativnom izvoru, posle pada Herceg-Novog u ruke Turaka dubrovačka vlada je predviđela teške kazne 500 dukata i tri meseca zatvora) za svakog koji bi se usudio da posluje sa oslojenim gradom; godine 1483. otkrivena je zavera kapetana dubrovačkih zdura, Matije, koji je ušao u pregovore sa vojvodom Rudinom oko predavanja Dubrovnika Turcima. Za pregovore sa novskim Turcima bio je optužen i nobil Nikola Palmotić, pa je naređeno da se Konavljani naoružaju i pruže otpor, ako bi došlo do upada Novljana (Brevi notizie sulla fondazione di Ragusa, estratto di un antico anonimo manuscritto dell'anno 1711, trovato dal signor Antonio de Saraca nella biblioteca di famiglia, L'Epidauritano per l'anno 1911, Ragusa 1910, 75).

⁸ HAD, Cons. rog. XXXII, 12, 29', 30' (10 barki).

⁹ HAD, Cons. rog. XXXIV, 259'. — Pošto su se pokrenuli Crnogorci, poslednjih dana maja 1518. iz Kotora je javljeno Veneciji da je u Novi prispeo jedan sandžak-beg sa 5.000 ljudi da sjedini Crnu Goru i Grbalj (Marina Sanuda). Odnošaji skupnovlade mletačke prama Južnim Slavenom, Arkiv za povijestnicu jugoslavensku VIII, Zagreb 1865, 36. — Dubrovčani su i s proleća 1519. godine bili dužni da krajšniku Kasum-paši obezbede stvari neophodne per la fabrica de Castel Novo, koju je gradnju izvodio sam krajšnik (HAD, Lett. Lev. XIX, 159').

¹⁰ HAD, Cons. rog. XXXVII, 206. — Tačno mesec dana kasnije od Dubrovčana su tražene barke per portando lignamina Scardonum ex Narente pro fabrica (Isto, 206').

njeni za utvrđivanje grada.¹¹ Kad je, godinu dana kasnije, turski admiral Barbarosa povratio grad, Dubrovčani su mu poslali 60 zidara da popravljaju gradske zidine.¹² Treba prepostaviti da su Španci nešto radili na jačanju Gornjeg grada (»Španjole«).¹³ Poznati turski geograf XVII veka Hadži Kalfa daje konkretan podatak: da su Hajrudin Barbarosa sa mora i rumelijski beglerbeg Hasan sa kopna za 22 dana opsade iz 37 topova izbacili na Novi 8.200 đuladi, da su srušili jedan bedem i da su primorali hrišćansku posadu na predaju.¹⁴

Izgleda da su po svom ponovnom zauzeću Novog Turci najpre prišli izgradnji Kanli (krvave) kule, gradeći u njenom podnožju sa zapadne strane cisternu (koja je kasnije upotrebljavana kao zator).¹⁵ Godine 1543. i 1547. Dubrovčani su zaista dovlačili drva u Novi iz Neretve.¹⁶ Tek posle toga došla je na red izgradnja »Španjole« u današnjem obliku.

U toku maja 1548. deset dubrovačkih zidara, a početkom juna još drugih dvadeset je gradilo u Herceg-Novom. Na zahtev krajišnika poslato je i gvozdenih stubova i kuka, ali svega po pet.¹⁷ Možda su ti trupci upravo bili potrebni pristaništu. Jula sledeće godine na isto odredište poslato je pet kamenara sa nekoliko gvozdenih kuka i poluga, i to na zahtev pašinog brata Karađuz-bega;¹⁸ svakako zaduženog za gradnju. Oslanjajući se verovatno na te podatke Jovan Radonić je smelo zaključio da su 1548. Turci proširili Gornji grad.¹⁹ Po jednom mišljenju najpre su porušene utvrde koje su

¹¹ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI – XVIII vijeka, Beograd 1970, 57. — Dubrovčani su bili dužni u jesen 1537. da šalju zidare u Novi i kalafate u Valonu i Drač. Oko toga su im Mlečani pravili intrige. Na osnovu Portinog naređenja o slanju 60 zidara-majstora u Novi, Dubrovčani su poslali samo osam, i to ne majstora nego momaka (HAD, Lett. Lev. XXI, 119 od 30. novembra 1537). — Stvarno pošlo je 12 zidara (HAD Cons. rog. XLIII, 187). Jula 1537. krajšnik je tražio i crepare, tako da su četiri majstora upućena u Novi (J. Litričin, Dubrovnik u vreme rata Prve svete lige 1538 – 1540, Vojnoistorijski glasnik 3/1975, 93).

¹² J. Tadić, Španija i Dubrovnik u XVI v., Beograd 1932, 72. — J. Litričin, 91. — Hamer; — drži da je turske zidine Novog koje su zatekli Mlečani izgradio Hajredin Barbarosa (Hammer, Storia dell'impero osmano X, Venezia 1830, 528).

¹³ M. Zloković, n. n., 68.

¹⁴ Hadži-Kalfa ili Čatib Čelebija, turski geograf XVII veka o Balkanskom Poluostrvu, Spomenik SKA XVIII, Beograd 1892, 93.

¹⁵ Ilija Pušić, Crteži galija u tvrđavi Kanli kuli u Herceg-Novom, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru (u daljem tekstu: GPMK) XIII (1965), 144. — Autor pogrešno uzima 1583, umesto 1538. i 1584. umesto 1539. godine.

¹⁶ HAD, Lett. Lev. XXIII, 54 i 269.

¹⁷ HAD, Cons. rog. LVIII, 198' – 59. — O gradnji 1548. vidi i: T. Popović, Turska i Dubrovnik, 219 (Porta nezadovoljna dubrovačkim učešćem).

¹⁸ HAD, Cons. rog. LIX, 46.

¹⁹ J. Radonić, Putovanje Evlije Čelebijie po srpskim i hrvatskim zemljama, Godišnjica Nikole Čupića XXXI, Beograd 1912, 251, bel. 87.

izgradili Španci, te je izgrađena današnja »Španjola« na kojoj je arapski natpis posvedočio da je građena za vreme sultana Sulejmana Zakonodavca (1520 — 1566).²⁰ Hazim Šabanović poziva se na dubrovačku seriju »Acta Turcarum« uz tvrdnju da je Gornji grad ponovo sagrađen 1548. godine.²¹

Opravke pojedinih bedema ili kakvih zgrada vršene su i kasnije. Pomenuti Karađuz-beg juna 1552. tražio je od Dubrovčana, na primer, 30.000 cigalja.²² Zanimljivo je da se Gornji grad u Dubrovniku izričito pominje tek 1584. godine; tada je čehaja Gornjeg grada slao neki dar Dubrovniku.²³

Zbog straha od hrišćanske flote, neke gradnje u Novom bilo je i 1565. godine.²⁴

Posle mletačkog pokušaja da prodrū na hercegnovsku teritoriju (u proleće 1572.), Turci su prišli obnavljanju fortifikacionog pojasa kao i podizanju manjih utvrda na celokupnoj severnoj strani zaliva. Posebno je značajna bila tvrđava, Vrbanj, smeštena na vrhu kumborskog rta, dakle na vrlo uzanom moreuzu prema Luštici. Tu tvrđavu gradio je hercegovački sandžak-beg Hasan sa 2.000 majstora i argata. Utvrđenje je imalo četvorouglasti oblik, sa dužinom donje strane od 150 metara, a bilo je sagrađeno od lakog materijala. Mesto kamena poslužili su debeli hrastovi kolci, poredani u dva reda, između kojih je bila nabijena glina.²⁵ U jesen iste 1572. godine, mletačka flota porušila je tvrđavu Vrbanj, koja je značila pravu blokadu Kotora.²⁶

Sredinom maja 1609. u Herceg-Novi je prispeo hercegovački sandžak-beg Ibrahim sa 300 ljudi, da obnove utvrđenja.²⁷ Prema jednoj pretpostavci, tada je učinjen pokušaj s obnovom Vrbanja.²⁸

U toku 1631—32. godine rađeno je na podizanju jednog bastiona visokog šest koraka.²⁹

²⁰ T. K. Popović, Herceg-Novi. Istorijeske beleške 1382 — 1797, Dubrovnik 1924, 32—3.

²¹ Evlija Čelebija, Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama, knj. II, Sarajevo 1957, 205.

²² HAD, Cons. rog. LI, 79'—81. — Ljudi za popravak tvrđava slati su i zahtevani od Dubrovčana i juna—jula 1565. godine (Gl. Elezović, Iz carigradskih arhiva Mühimme defteri, Beograd 1951, str. 168, II—1110 i str. 202, II—1404).

²³ HAD, Cons. rog. LXVIII, 50 — 50'.

²⁴ T. Popović, Turska i Dubrovnik, 240; R. Samardžić, Mehmed Sokolović, Beograd 1971, 164.

²⁵ P. Šerović, Borbe s Turcima oko Herceg-Novog do njegovog konačnog oslobođenja g. 1687, GPMK IV (1955), 11; M. Zloković, n. n., 69.

²⁶ A. Milošević, Navala afričkih gusara na Perast 1624 g., GPMK IV (1955), 31—2; M. Zloković, Prilozi za istoriju pomorstva Kumbora, GPMK XVII (1969), 65.

²⁷ G. Stanojević, Prilozi proučavanju istorije Boke Kotorske u prvoj polovini XVII vijeka, Istorijski zapisi br. 1/1965, 48.

²⁸ M. Zloković, Prilozi, 66 — 67.

²⁹ G. Stanojević, Prilozi, 60.

Poznati turski putopisac Evlija Čelebija ostavio je (1664) vrlo podrobne podatke o novskom sistemu utvrđenja. Strogo su se razlikovali Donji grad (ili Novi u užem smislu) i Gornji grad (ili Vranica). Čak i sam turski naziv »Novatejn« upućivao je na arapski dual — »Dva Nova«. Osnovicu Gornjeg grada činila je nevelika citadela okruglog oblika, do koje se dolazilo uz strmen. Veliki topovi sa te tvrđave (baljemez i šahani) mogli su, navodno dobaciti do zaliva Rose, na suprotnoj strani. Ostatak Gornjeg grada je četvorouglasto čvrsto utvrđenje na oštroj litici, okruženo ponorima, vinogradima Vranice i prelazom u Donji grad, gde se nalazila jedna golema dvostruka gvozdena kapija sa velikim kulama. Kulâ, bastionâ i grudobranâ nanizano je i na ostalim bedemima Gornjeg grada. U tvrđavi bili su: 130 kuća, džamija, žitni ambari, cisterne, skladište za municiju, kula za vojnu muziku, ali nije bilo čaršije, bazara, bezistana i hanova. Gornji grad imao je posebnog dizdara i svoje argate, u svemu 400 branilaca. Pred kapijom koja je bila okrenuta jugoistočnoj strani nalazila se jedna velika kula, prostrana koliko gumno, sa sedam baljemaz topova. Ti topovi nisu, kako piše Evlija, puštali ni ptice da pređu na jugoistočnu stranu, na daljinu od dva sata hoda prema selu Kutini.³⁰

Donji grad nalazio se na oniskim liticama pri morskoj obali. Imao je četverougaoni oblik a bedemi su mu bili građeni od kamena, široki, navodno devet, a visoki 70 mekanskih aršina. Sa morske strane umesto kamenog zida nalazili su se hrastovi stubovi. Prema kopnu iznad zidina dizale su se kule, bastioni i grudobrani. To je bio visok grad sa tri kapije položen na onižem prostoru. Prostrana »Velika kapija« vodila je livadama i zelenilu Sutorine. Izvan gradske kapije, na obalama rečice Tople nalazilo se podgrađe, varoš, utonulo u bašte i vinograde. Tvrda kamena kapija na istočnoj strani sa kulom zvala se Trnovica. Gvozdena kapija na zapadnoj strani, koja je bila okrenuta obali, bila je vrlo prometna, i tu se nastavljao glavni drum. S gornje strane »Velike kapije« dizala se »Krvava kula«, okrenuta vinogradima Vratnice. U blizini nalazila se i »Begova kula«, okrenuta jugoistočnoj strani. Na zapadnom pravcu, prema moru, prkosila je Abaza-pašina kula, sa mnogo topova. Iznad ove kule bila je smeštena gornja ravna kula, takođe sa topovima.³¹

Palisadna zaštita prema moru podignuta je verovatno zato što je more rušilo kamene zidove. Bedemi na ovoj strani ukazuju na krpljenja. Celokupan utvrđeni kompleks bio je najviše ranjiv

³⁰ Evlija Čelebija, n. d., II, 205—6.

³¹ Isto, 206—7. Vidi i: Istorija Crne Gore, knj. III, sc. 1, Titograd 1975, 512—15 (M. Vasić). — Pisac jednog mletačkog rukopisa o zidinama Herceg-Novog prikazuje pomenute fortifikacije kao mnogo skromnije. On takođe govori o dva kompleksa, o Donjem i Gornjem gradu, a za kulu prema pristaništu piše kao o revelinu, sa 6 do 7 topova. Pominje i bedem od balvana prema pristaništu i kulice (turioni). Pisac smatra da tvrđavska artiljerija nije bila u stanju da pruži vatrenu zaštitu brodovima koji ne bi bili neposredno pod gradom (Marciana, Marc. Ital VII, d. 640, № 8059, Relatione della Fortezza di Castel Novi, f. 13 — 13').

sa istočne strane. U čitavom fortifikacionom pojasu bilo je raspo-ređeno ukupno 130 različitih topova, što se pokazivalo kao nedovoljno za dužu odbranu, naročito Donjeg grada, gde su artiljerijska grla stradala i od vlage.³² U oba grada nalazilo se ukupno 1.900 naoružanih ratnika u formacijama levog i desnog krila, među azapima, dobrovolicima (domaći Muslimani), tobdžijama, bedžedžijama, i sa posebnim odredom vojnika pristaništa. U Herceg-Novom postojao je i stalni neimar, koji se brinuo o tekućem održavanju i opravkama oba grada.³³

Posle katastrofalnog zemljotresa 6. aprila 1667, kojom je prilikom mnogo stradao i Herceg-Novi, odmah je bosanski paša preduzeo mera da se grad generalno obnovi. Samom izgradnjom rukovodio je poseban izaslanik Porte.³⁴

Velika Portina briga da se utvrđenja Herceg-Novog stalno održavaju u primernom stanju poticala je iz potrebe da sa novskih bedema brodovi u novskom pristaništu dobiju dovoljno moćnu artiljerijsku zaštitu da bi se bezbedno mogli održati u pristaništu. Tvrđava radi zaklona za turske lađe građena je severnije, u Makerskoj, već prema sultanovom fermanu bosanskom paši (iz 1587. godine).³⁵

II. PRISTANIŠTE, ARSENAL I BRODOGRADILIŠTE U HERCEG-NOVOM 1482 — 1687.

Za novski zaliv poznati turski putopisac Evlija Čelebija (maja 1664) je zapisaо da je velik, ali da nema pravog pristaništa, gde bi se mogli brodovi skloniti. Jedino su tu bili zaštićeni od jugoistočnog vетra. Pošto je novska obala nepristupačna i izložena horizontu, brodovi su bili vezivani uz grebene, na kojima se još i danas mogu naći gvozdene kuke. Kad bi bilo nevreme, brodovi su se morali sklanjati u Rose. Čelebija je primetio i »crno kamenje u pristaništu«. Crni kamen, Karatač, prema Abaz-pašinoj (Morskoj) tvrđavi bio je ozloglašen jer je često izazivao brodolome, ali je zato branio pristup neprijateljskim brodovima. Čelebija je ozbiljno preterao kad je zapisaо da pristanište »može primiti na stotine lađa«.¹

³² P. Sager, Komentar i dopuna opisu Herceg-Novoga i Boke po Evliji Čelebiji 1664. godine, Boka IV (1972), 217—18.

³³ Evlija Čelebija, n. d., II, 203.

³⁴ R. Samardžić, Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667, Beograd 1960, 43 i 108. — O zemljotresu u Herceg-Novom 1667. vidi: J. Mihailović, Seizmološki karakter i trusne katastrofe našeg južnog primorja, Beograd 1947, 36.

³⁵ I libri commemoriali della Repubblica di Venezia, Regesti, tomo VII, Venezia p. 189, № 81.

¹ Evlija Čelebija, n. d., II, 208—9; P. Sager, n. n., 220. — Maksim Zloković, ne konsultujući ni Šabanovića ni Radonićev prevod samostalno, loše je razumeo jednu navedenu Radonićevu primedbu, te je celokupni Evlijin prikaz stavio pogrešno u 1548. godinu (M. Zloković, Turci u Herceg-Novom, 68).

Karakterističan je jedan mletački podatak da su Peraštani spalili novsko pristanište pre 1512. godine. Podatak je u Veneciji sredinom maja te godine naveo predstavnik i starešina peraške opštine, Bogeta Radov, tražeći da se Peraštanima (koji su tada raspolagali sa 60 brodova sa nosivošću od 100 do 800 stara žitarica) dozvoli da dovoze hlebno zrno iz Albanije. Za Novljane je rečeno da drže vrlo značajan prolaz, koji održavaju danonoćno pod oružjem, uz ne malu štetu i ograničenja Peraštana.²

Danonoćno stražarenje bilo je uslovljeno time što je Porta Novi smatrala svojom značajnom isturenom bazom. Francuski ambasador biskup Noaj zabeležio je jula 1572. u Carigradu da su Herceg-Novi, slično Santa Mauri u Epiru, Turci smatrali pomorskim uporištem (tada skoro pusto zbog kuge).³ Obrana pristaništa vršena je brodovima. Kad su upadi senjskih uskoka učestali, hercegovačkom sandžak-begu je, aprila 1566, zapovedeno da potrebnim brojem lađa brani luke.⁴

Paljenje pristaništa prvih godina XVI veka govorilo bi da je ono od samog početka turskog vremena imalo mulâ za pristajanje lađa od drveta, s obzirom na nepristupačnost obale, i da je možda Donji grad već tada bio branjen od morske strane drvenim balvanima. Izgleda da pomenuta diverzija Peraštana u novskom pristaništu nije bila jedina i posljednja. Navodi se slučaj iz sredine XVII stoljeća, opevan i u narodnoj pesmi (bugarštici), kad su se Peraštani noću prikrali pod grad lađom, uništili brodsku posadu, odvukli turski brod pod otok Gospe i tamo ga potopili, i to da bi osvetili jednog svog sugrađanina.⁵

Veliki nedostatak u funkcionalisanju novskog pristaništa nalazi se u tome što luka sve do sredine XVI veka nije raspolagala teretnim brodovima koji su služili za dovoz hrane i vojnih potreba (drvna, topova itd.). Zbog toga su zapovednici Herceg-Novoga dugo morali biti orientisani na usluge susednog Dubrovnika. Dovoz žitarica još 1549. godine obavljan je dubrovačkim brodovima.⁶ Tako je najpre bilo i sa dovozom drva za potrebe tvrđave. U XVII veku i drvo dovoze novski muslimani iz Albanije, ne samo za održavanje svoga grada nego i za potrebe dubrovačkog arsenala.⁷

² Archivio di stato, Venezia (u daljem tekstu: ASV), Senato I Marf. XVII, 172—3 od 17. V 1512.

³ E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant*, t. III, Paris 1853, 281—82 i 244.

⁴ G. Elezović, Iz carigradskih arhiva Mühimme defteri, Beograd 1951, str. 347, br. II—131 od 1. IV 1566.

⁵ P. Sager, n. n., 221. — Takvog spaljivanja pristaništa ili pre brodova u njima bilo je i kasnije, na primer 1571. godine (T. Popović, Turska i Dubrovnik, 267, 269).

⁶ HAD, Cons. rog. XXXIX, 273'; XLVIII, 255; Cons. min. XVII, 207 i drugi pomeni; B. Hrabak, Izvoz žitarica iz Osmanlijskog Carstva u XIV, XV i XVI stoljeću, Priština 1971, na više mesta.

⁷ Jedan takav ugovor sa Osmanom Ahmetovićem zaključili su providnici dubrovačkog arsenala 18. juna 1619 (HAD, Div. not. CXXXV, 83—3').

S obzirom da je novska luka pružala zaklon muslimanskim borbenim flotama, ona je morala imati pogone u kojima su, kao pomorskom arsenalu, vršene opravke brodova i naoružanja. Zbog toga je Herceg-Novi već prvih decenija svoga postojanja imao veliku potrebu za metalima, a posebno za gvozdenom žicom i kalajem, koji se nije dobijao u inače bogatim bosanskim i srpskim rudnicima, iz kojih su olovo i drugi proizvodi rудarstva inače obavezno upućivani u Novi. Postoji jedno naređenje sultana Bajazita Dubrovčanima (od 2. februara 1498), da za tursku državu kupuju od trgovaca kositar i gvozdenu žicu (za potrebe lubardi) i da ih šalju posebno određenom carevom sklavu, spahiji Hamzi.⁸ Neki dokumenti čak i pre toga vremena pokazuju da su dubrovački brodovi dovozili kalaj iz Apulije za turske ljude.⁹

Ima više posrednih svedočanstava da su se u arsenalu Herceg-Novog morali izlivati topovi. Sredinom oktobra Portin sklav došao je u Dubrovnik za stvari neophodne za livenje bombardi za Herceg-Novi.¹⁰ Na osnovu jednog Portinog naloga, senatori Dubrovnika su (aprila 1546) raspravljali da pošalju lađe za prenos bombardi iz Novog na severnu obalu Jadrana.¹¹ Topovi iz Herceg-Novog prevozili su se čak u Slavoniju, u Valpovo.¹² Ponekad su Turci svoju artiljeriju prevlačili brodovima koje bi na silu uhvatili.¹³

Pod Novim su se gradili i brodovi, i to skoro od samog početka osmanlijske vlasti. Avgusta — septembra 1499. i jula i oktobra 1500, za vreme mletačko-turskog rata, više dostava kotorskih obaveštajaca govorilo je o ubrzanoj brodogradnji u Novom. Najpre je bila reč o brodu većem od fuste, potom o porinuću u more sedam grijava za napad na kotorske fuste; 12. jula 1500. iz novske luke izašao je i jedan veliki grip (po tipu brigantina) sa tri druga manja i sa tri dobro naoružane barke da nanose u zalivu štete kotorskim podanicima; najzad, oktobra iste godine vesti su navodile da je na nekom škveru izgrađen i jedan brigantin sa 18 veslačkih klupa i sedam gripeta, koji su se naoružani topićima, odmah uhvatili u koštač sa velikim kotorskim fustama.¹⁴ Novljani su i kasnije gradili fuste, bar za svoju lokalnu flotilu u Novom i Risnu.¹⁵

Kampanjski rad novskog brodogradilišta vezuje se za ratnu 1570. godinu, kad su i Dubrovčani morali slati majstore i materijal

⁸ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, knj. I, deo 2, Beograd — Sr. Karlovci 1934, 324—25; T. Popović, *Turska i Dubrovnik* 444 (datirano 2. II 1501).

⁹ HAD, Cons. rod. XXVI, 70 od 1. XII 1489. (per homines Turchorum).

¹⁰ HAD, Cons. rog. XXXI, 151'.

¹¹ HAD, Cons. rog. XLVII, 195'—96.

¹² G. Elezović, *Turski spomenici*, knj. I, sv. 1, Beograd 1940, 484, bel. 2.

¹³ Arhiv za povjestnicu jugoslavensku VI, 197 (mart 1501).

¹⁴ Isto, V, 84, 85, 106, 133.

¹⁵ I. Zloković, *Prilozi za istoriju pomorstva i trgovine Risna*, GPMK XIV (1966), 6; M. Zloković, *Brodogradilište »Bijela«*, GPMK XX (1972), 163.

za gradnju lada u Novi. Nekoliko dubrovačkih brodograditelja radilo je u Novom već koncem 1569. godine. Rajs Alajbegović ih je zadržao i sledeće godine, bez obzira na rok smene. Zadržao je i nekoliko brodica i tražio još dva kalafata i dva miljara eksera. Uz dubrovačku pomoć brodovi su pod Novim građeni i 1571. godine.¹⁶ Majstori brodograditelji i kalafati inače i drugim prilikama nisu odlazili na rad u Novi.

III. ZAPOVEDNICI HERCEGNOVSKE VOJNO-POMORSKE BAZE

Nema podataka o takvom vojno-pomorskom starešini u tvrđavi, luci i arsenalu Herceg-Novog, pod čijom bi se vlašću nalazili svi ostali zapovednici. Možda se zbog tog pluralizma u komandovanju (od sredine XVI veka) može govoriti i o nedostatku jedne centralne subordinacije.

Zapovednika Donjeg grada Evlija Čelebija nazvao je dizdarom a Gornjeg agom; oba su u stvari bili dizdari, no možda je Gornjim gradom komandovao aga janičara ili azapa. Kapetan-agu kod Evlije nije bio kapetan tvrđave, dakle oba grada, nego zapovednik 300 momaka koji su preduzimali pljačkaške poduhvate. Ipak, tada (1664) se Novi smatrao »visokom kapetanijom«. Predstavnik lokalne vlasti bio je mesni ajan sa 22 age.¹ Za kapetana (pomorskog) su obično birani ugledni domaći muslimani iz spahijskih porodica.² Vojvoda Novog bio je policijski organ i predstavnik sandžak-begove vlasti. On se nikad ne javlja kao prva ličnost u gradu. Niz poslova poveravan je posebnim opunomoćenicima Porte (s titulom »sklava«), na primer pri gradnji zidina, pravljenju brodova i slično. Čija se reč slušala u arsenalu i brodogradilištu u uobičajenim okolnostima nije poznato; možda kapetan-age. Ipak, Marino Sanuto 1510. godine piše o »governatore di Castel Nuovo«.³

Aprila 1513. u Dubrovniku se znalo samo za jednog dizdara,⁴ što bi značilo da još nema posebnog zapovednika u oba grada Herceg-Novog. To bi možda bio Sanutov »guverner Herceg-Novog«.

Kada je, oktobra 1539, obnovljena osmanlijska vlast u Novom, vest o tome doneli su, u ime age, janičari. Nije jasno o kakvom se nadređenom agi radi, jer je to mogao biti janičarski aga, aga azapa i didzar-agu (Donjeg grada); kako se odmah zatim beleži

¹⁶ T. Popović, Turska i Dubrovnik, 267—8 i 293.

¹ Evlija Čelebija, n. d., II, 203. — Pogrešna je teza o novskom kapetanu »kao admiralu« (P. Šerović, Nekoliko podataka o pomorstvu hercegnowske opštine XVIII i XIX v., GPMK II (1953), 6. — O ovom pitanju autor će opširnije pisati drugom prilikom i na drugom mestu.

² P. Sager, n. n., 224.

³ Marino Sanuto, I diarii, Venezia (u daljem tekstu: MSD), X, 218.

⁴ HAD, Cons. rog. XXXII 222: ad dasdarium Castelli Novi et ad alios gubernatores dicti Castelli Novi.

Memi Čelebija, aga hercegnovskih azapa, izgleda da je upravo on figurirao kao prvi čovek u oslobođenom gradu i pomorskoj bazi.⁵ To bi bio zapovednik Gornjeg grada. Starešina azapa je, uopšte, bio prvi komandant u Herceg-Novom za koga su susedni Dubrovčani saznali. On je najpre (1494, 1500, 1502), samo »caput asaporum de Novi«. Godine 1502. to je domaći čovek, Skender Šrbac, koji je jednom tako označen, a drugi put kao »turski rajs«.⁶ Izgleda da je zapovednik broda uopšte bio prvi kandidat za komandovanje azapima, koji se u to doba i na drugim mestima sreću kao mornarička pešadija. Godine 1503. i 1504. isti Skender Šrbac obavezno je titulisan kao kapetan novskih azapa.⁷ Godine 1570. sreće se i funkcija age azapa u risanskoj tvrđavi, koja je poverena jednom vojniku novske tvrđave koji se odlikovao.⁸ Aprila 1502. u Dubrovniku je odlučivano o daru »novo capetano de Novi«, bez bližeg određenja.⁹

U literaturi je uveden pojam zapovednika novske posade (1658).¹⁰ Precizni dubrovački izvori ne indiciraju takvu, inače načelno prihvatljivu zapovedničku funkciju.

Nije jasno kako je regulisano pitanje vrhovnog starešinstva pri udruživanju snaga u kombinovanim akcijama. Takva je situacija nastala pri oslobađanju Herceg-Novog jula 1539, kad su oko Novog bili admiral Hajrudin Barbarosa i rumelijski beglerbeg Hasan. Od marta 1538. do avgusta 1539. u Novom ili u njegovoj blizini nalazio se i prizrenski sandžak-beg, uz hercegovačkog,¹¹ a svakako i uz druge sandžak-begove. Slično je bilo i 1571. i 1573, kad su tu logorovali kruševački sandžak-beg, odnosno njegov alaj-beg i sandžak-beg Srema,¹² pa i hercegovački namesnik.¹³

IV. HERCEG-NOVI KAO SVRATIŠTE, BAZA I SPREMIŠTE PLENA STRANIH GUSARSKIH BRODOVA

Herceg-Novi kao gusarsko gnezdo treba proučavati kako zbog fusta koje su se u Novom stalno zacarile, tako još više po fustama, galeonima i drugim tipovima brodova gusara sa strane koji su

⁵ HAD, Cons. rog. XLIV, 243' (29. X 1539) i 265 (30. XII 1539).

⁶ HAD, Cons. rog. XXVII, 167' i XXVIII, 181'; Deb. not. LXI, 117' (Skender Šrbac, 5. IV 1502); LXII, 39 (reis turchus, habitator Castelli Novi). — Ipak, već 4. aprila 1500. u Dubrovniku se zna i za kapetana azapa u Novom (Cons. rog. XXVIII, 199).

⁷ HAD, Deb. not. LXIII, 13, 116, 118', 122', 130, 142' (prodaje stoku preko svog čoveka), 143 (veza sa mesanima); Cons. rog. XXIX, 166'.

⁸ Istorija Crne Gore, knj. III, sv. 1 (M. Vasić), Titograd 1975, 545—46.

⁹ HAD, Cons. rog. XXIX, 42.

¹⁰ R. Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656. do 1662. godine, Godišnjak Istorijskog društva BiH VIII, Sarajevo 1956, 104—5.

¹¹ HAD, Cons. rog. XLIV, 21', 57', 58, 66, 79 (u Konavlima), 109, 221, 226.

¹² HAD, Cons. rog. LXII, 28; LX, 180'.

¹³ HAD, Cons. rog. LX 180'.

navraćali u Novi, boravili u njegovim vodama, tu se snabdevali, tražili zaštitu u nevolji i tu donosili i delili plen. Upravo zbog tih jabandžija Herceg-Novi je izašao na loš glas kao stecište morskih vukova.

S obzirom na organizaciju turskog pomorskog ratovanja i imajući u vidu isturen položaj Herceg-Novog, trebalo bi očekivati da je postojala flotila koja se oslanjala na Herceg-Novi kao bazu i koja je imala zadatak da uz nemirava hrišćanske obale srednjeg i severnog dela Jadrana. O tome nema izričite istorijske dokumentacije, no to treba dozvoliti kao mogućnost, ako ne kao stalnu leteću eskadru, a ono kao isturenu formaciju u doba ratova ili uopšte većih akcija.

Najveći broj podataka odnosi se na gusarske brodove iz Valone ili čak berberske koji su samo navraćali u utvrđeno tursko uporište na ulasku u bokokotorski fjord, gde bi se zaštitili od eventualnog gonjenja mletačkih galija ili od nevremena.

Valonske flote ispred Dubrovnika registrovane su oktobra 1501. godine, kad je u dubrovačkom senatu rešeno da se starešinama pomenutih brodova ponudi 20.000 akča kao otkupna svota za uhvaćene dubrovačke ljudе i u zapćene brodove i imovinu; glasnici su upućeni i na Portu i u Valonu.¹ Dubrovački letopisac Ranjina navodi kako je jedna turska fusta tom prilikom uvučena u dubrovački arsenal, a Turci sa nje kopnom su prešli u Novi a potom brodom u Valonu. Tom prilikom su neki Kotorani bili blokirani u Dubrovačkoj luci.² Još pre tih zbivanja, februara 1501. kotorski providur je predlagao da se sa 12 do 14 galija napadne i osvoji Herceg-Novi, jer bi se preuzimanjem toga grada stekle i velike ekonomski prednosti (katran iz Risna, prodaja soli, pristanište). Zapovednik mletačke nave Andrea di Viviani poslednjih dana istoga meseca stupio je u pregovore s knezom Novog, Risna i dela Hercegovine da se osloboди Novi; pomenuti knez je naveo da je Turaka u pomenutoj oblasti malo, da će dići na oružje 400 ljudi i da će se povezati sa knezovima nižeg ranga; tražio je, međutim, da u akciji bude nekoliko galija i dve nave.³

Oktobra 1510. jedna trirema i šest turskih birema boravilo je pred dubrovačkom lukom, dobivši dar.⁴ U to vreme nije zabeleženo da su pomenute turske patrolne eskadre, svakako sa osloncem u Herceg-Novom, tražile od Dubrovčana vesla ili drugih stvari potrebnih za plovidbu, bez sumnje zato što su se snabdevali u Novom. I u to vreme i u drugim prilikama Dubrovčani su mletačkoj floti davali vesla.⁵

¹ HAD, Cons. rog. XXIX, 8'—9'.

² Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, digessit Sp. Nodilo, Zagreb 1883, 273. — Za zaplenjenu fustu dubrovačkioci ponudili su hercegovačkom sandžak-begu 700 dukata (HAD, Cons. rog. XXIX, 55').

³ Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VI (1863), 179 i 205.

⁴ HAD, Cons. rog. XXXI, 258.

⁵ HAD, Cons. rog. XXXI, 291.

Krajem aprila 1511. sultan je uputio ferman hercegovačkom sandžak-begu i novskom kadiji s naredbom da zabrane gusarskim muslimanskim brodovima da napadaju lađe u dubrvačkim lukama kao i da van pomenutih luka presreću brodove Mlečana i drugih država s kojima je sultan u prijateljstvu.⁶ Da su u pitanju bili korsari stranci a ne sami Novljani vidi se i po tome što se u leto 1513. pominju neki zarobljeni Dubrovčani na brodu dračkih gusara, koji su sa pljačke u Apuliji, preko Dubrovnika stigli u Novi.⁷

Dvadeset prvog maja 1518. sedam valonskih fusti primećeno je na pučini a dan kasnije brzoplovke su ušle u luku Suđurađ na dubrovačkom otoku Šipanu.⁸ Sledećih dana kotorski knez i providur javio je Veneciji da se pred kotorskim zalivom nalazi osam turskih fusta i da je u Herceg-Novi prispeo jedan sandžak-beg sa 5.000 ljudi radi izgradnje odbrambenih objekata u gradu. Dve sedmice kasnije i providur mletačke armade javio je sa Hvara da su pet fusta i dva brigantina izašli iz Valone da pljačkaju, i da je u Herceg-Novi stigao jedan sandžak-beg da ojača utvrđenja na kopnu (quella terra, ne u pristanisu).⁹

Maja 1523. godine preduzeto je novo dograđivanje hercegnovskih utvrđenja, jer je kako se govorilo, sultan odlučio da u Jadran uputi 60 galija i fusta, koje su morale steći zakloništa. Tada je u Herceg-Novi stiglo hiljadu argata da utvrde mesto. Dovućeno je i bakra za porube pozicione artiljerije, i to opet radi iste sultanove želje.¹⁰ Dolazak velikog broja graditelja i vojske iskoristili su domaći gusari da blokiraju Kotor, zabranjujući dovoz žitarica, tako da je svet gotovo umirao od gladi. Turci iz Herceg-Novog pripretili su da će posesti moreuz Verige, tako da je nastala situacija teža nego priilkom pohara berberskih flota.¹¹

Središna ličnost među pomorcima Herceg-Novog 1525. godine (a možda i koju godinu ranije) bio je neki Mistan-rajs. Nije bio domaći čovek, nego je prispeo kao pomorac, tu se oženio i pored žene stalno naselio.¹² U proleće 1525. vratio se iz Carigrada, dobivši analog od sultana da sa berberskim korsarima pleni italijanske obale. Sa 25 fusta Mavara on je toga leta opljačkao Apuliju, Kalabriju

⁶ G. Elezović, Turski spomenici, 555 od 30. IV 1511; M. Zloković, Turci u Herceg-Novome, 65.

⁷ G. Elezović, Turski spomenici, 684, 703. — Vidi i: T. Popović, Turska i Dubrovnik, 107.

⁸ HAD, Cons. rog. XXXIV, 255.

⁹ MSD XXV, 454 i 469.

¹⁰ MSD XXXIV, 247 (»meter in quel Golfo 60 galie et fuste«) od kotorskog providura od 2. VI 1523. — Inače, marta 1523. besnela je u Herceg-Novom kuga. (Isto, 40).

¹¹ G. Gelcich, Storia documentata della marinarezza bocchese, Ragusa 1889, 31. — Godine 1523. novske levente dolazile su i u Dubrovnik (T. Popović, n. d., 136).

¹² MSD XXXIX, 210, Jeronim Kanale, kapetan Jadrana Sinjoriji od 8. jula 1525.

i Siciliju, te je berberske fuste vratio u Magreb. Pre toga, poslednjih dana aprila, afrički gusarski brodovi prošli su pored Boke u severnom pravcu.¹³ U sklopu te pomorske kampanje pet turskih jedrenjaka pljačkalo je Grote (u Ankonskim Markama, južno od grada Firmo), u isto vreme kad su druga 24 broda grabila živalj južnije, u Apuliji. U Grotama izbačen je desant od 300 ljudi, ali je on loše prošao; iako su komandosi bili bolje naoružani od branilaca, deset upadača bilo je ubijeno a trojica su živi uhvaćeni. Među ovim poslednjim nalazio se i kunjad Mistan-rajsa. Ipak, neko oteto srebro upućeno je kao »dohodak« u Herceg-Novi. Efekti Mistan-rajsovog poduhvata toga proleća već prve nedelje jula procenjivani su na 70.000 dukata.¹⁴

Mistan-rajs, međutim, ipak je precenio svoje mogućnosti i prešao je u neskrivenu deračinu. Došao je u dubrovačku luku s ciljem da nabavi tkanine, posle dobre »žetve« u Italiji. Na brod mu je došao poslovni faktor venecijanske trgovачke kuće Bombeni i pokazao mu izvesne skupe skrletne i druge tkanine. Mistanu se sve to dopalo, zadržao je robu na silu, ali nije htio da plati. Poslovni agent je sa jednim mletačkim kapetanom pošao da traži novac u Herceg-Novi, ali u tom osinjaku ništa nije mogao da izvuče. Zbog toga je intervenisano na Porti, i sultan je naredio da se rajs razoruža i uputi na njegov prag da odgovara za nasilje. Mistan, koji je toga proleća i počeo akciju iz Valone sa tri tamošnje fuste, odmah se uputio u to omiljeno boravište svih gusara pod zelenim barjakom sa polumesecom. Sultan je, međutim, ostao uporan, poslavši preko mletačkog baila na Krfu, naređenje u Valonu, gde se Mistan pomešao sa fustama, da se razoruža.¹⁵ Verovatno nije išao u Carigrad, jer druga zapovest to izričito nije ni tražila.

Krajem zime 1526. godine jedan musliman iz Herceg-Novog poručio je svom rođaku u Kotoru da je sa Porte došao ferman hercegovačkom sandžak-begu da vojnički pripremi pohod duž jadranske obale. Februara te godine u Novom je već bilo osam galija a očekivalo se da će doći još 30 jedrenjaka,¹⁶ možda rekviriranih trgovачkih lađa (koje su bile na jedra, a ne kao fuste i galije i sa veslima) za prevoz naoružanja, hrane i roblja. Krajem aprila pored Boke prošle su moreške fuste.¹⁷ Pošto je 1526. godina, godina mohačke bitke i turske najezde u Podunavlju, za Turke bilo intere-

¹³ MSD XXXIX, 290; B. Hrabak, Berberski gusari u Jadranu od početka XVI do početka XVIII stoljeća, Pomorski zbornik XV, Rijeka 1977. — Veliki vek severoafričkih pirata počeo je sa godinom 1504. (Ph. Gosse, Histoire de la piraterie, traduit de l'anglais par P. Trillac, Pariz 1933, 20.)

¹⁴ MSD XXXIX, 157 (obaveštenja firentinskog poslanika u Veneciji, iz Rima od 21. juna 1525), 158—9 (kapetan Zaliva, Jeronim Kanale, sa Visa), 210 (Isti, 8. VII 1525).

¹⁵ MSD XXXIX, 231 (Jeronim Kanale, iz Kotora 5. VII 1525), 86 (Isti, sa Visa), 106 (Isti), 212 (od baila sa Krfa).

¹⁶ MSD XLI, 94, od kotorskog kneza i providura 3. marta 1526.

¹⁷ MSD XLI, 340, od kapetana Jadrana Jeronima Kanale 29. IV 1526; Ser. Razzi, La storia di Ragusa, Ragusa 1903, 122.

santno i Hrvatsko primorje, Porta je želela da u vatru uvede najpre svoje najsevernije pomorske baze — Skradin i Obrovac. Od Venecije je zatraženo da pozajmi brodove za transport topova i ostalog artiljerijskog pribora u Skradin.¹⁸

Herceg-Novi je predstavljao značajan beočug u lancu otomanske pomorske organizacije u Jadranskom moru. Ipak, u akcijama u Neretvi, početkom jeseni te godine, na primer, u borbi protiv mletačkih lađa koje su krijućarile, učestvovali su drački a ne novski brodovi. Sredinom juna 1525. u Herceg-Novom je boravilo pet fusta i jedna galeta, naoružane u Valoni, loše uređene i sa po 25 boraca sa puškama.¹⁹ Mlečani su imali stalnog obaveštajca u Novome. Ovaj je, primerice, znao da je tadašnji hercegovački sandžak-beg Mihalbegović želeo da održava dobre odnose sa Mlečanima. Zbog toga je i mletački bail u Carigradu znao da će sandžak-beg, kad se sazna istina o njemu i drugima, biti smenjen i kažnjen. Iz Valone su teško optuživali ne samo njega nego i crnogorskog sandžak-bega Skender-bega Crnojevića, koji su bili loše raspoloženi prema ekspanzionističkim planovima valonskih prvaka.²⁰

Godine 1527, obišavši italijansku obalu, 25 fusta je, prve sedmice juna, ušlo u Bokokotorski kanal, dok se druga eskadra tih brzih brodića nalazila kod dubrovačkog sela Molunta. Gusari su opljačkali Orahovac i posekli uhvaćene žitelje. Među fustama nalažile su se i četiri galije. Kotorski knez, koji je 7. jula probrao sve vesti o morskim vukovima sa afričkih obala zaključio je da je 21 fusta ušla u kotorski zaliv a da je 40 njih ostalo na Moluntu. Sutradan su fuste krenule put Dubrovnika i sa dubrovačkog područja odvukli su 50 žena i djece, kao što su nešto ranije u nekom selu kraj Ulcinja uhvatile 25 osoba, dosta stoke i robe. Tom prilikom su Turci iz Herceg-Novog (pa i crnogorski namesnik Skender-beg) ponudili posredovanje pri otkupu roblja. Otkupljeni su svi zarobljeni mletački podanici iz Bara, Ulcinja, Perasta i Kotora, tako da u plenu nije ostala nijedna kokoška. Trinaestoga juna fuste su pošle put Valone.²¹

Jedna omanja eskadra mavarskih fusta je u dubrovačke vode, sa pljačkanja oko Otranta i Brindizija, prispeila krajem avgusta. One su oplenele dve barkete pred Žuljanom, a potom su se pojavile pred selom Trstenikom.²² Pri povratku, sa plenom, ovi piratski brodovi su navraćali u Novi.

¹⁸ MSD XLI, 130 od 2. IV 1526. — Mlečani su to odbili i u istom smislu pisali su i Kotoru.

¹⁹ MSD XL, 298 (Jeromim Kanale, kapetan Jadrana, 9. X 1525); XXXIX, 38 (Isti, 19, 24. i 27. juna 1525).

²⁰ AVS, Secreta, Archivi propri Constantinopoli, b. I, № I od 13. XII 1524; b. II, od 21. VII 1524; b. III, № 18 od 19. II 1525.

²¹ MSD, XLV, 326—27, 327, 331—2, 346—7, 347—8, 463; B. Hrabak, Berski gusari.

²² HAD, Lett. Lev. XX, 17'. — Dubrovčani su protiv fusta izveli jednu galiju i jednu fustu (Isto).

Mavarske fuste oglasile su se oko dubrovačkih ostrva i u drugoj polovini maja sledeće godine. Kapetan naoružanih nava (trgovačkih lađa) dobio je zadatak da ode na otoke Lopud i Šipan te da sakupi ljudе i spremi artiljeriju. Njegova flotila brojala je ukupno pet nava sa pet plemićа kao zapovednika. Njegovi ljudi imali su zadatak da posednu utvrđena mesta i da posluže kao odbrana za dubrovačke brodove s ostrva. Na Koločepu, Lopudu i Šipanu trebalo je da obaveste otočane o opasnosti od fusta koje nisu bile mnogo daleko.²³ I ove su se mavarske brzoplovke pri povratku ka Valoni morale nešto zadržati u Herceg-Novom.

Još pre ove piratske kampanje Dubrovačka Republika dala je nalog svojim poklisařima u Carigradu da traže da se naredbe upute dizdaru Herceg-Novog i komandantu Valone kojima bi se zabranjivalo fustama zlikovaca iz redova Mavara i Turaka da plene dubrovačke prodove i Republičine teritorije. I godinu dana docnije Dubrovčani su se žalili na Porti da berberske lađe stalno dolaze i plene njihove strane i da su njihovom delovanju izloženi i Herceg-Novi, Valona i druge luke; toga puta traženo je da se kopiju njima izdatih hućuma uputi i poznatim gusarskim vođama Čifut-raj-su i Hajrudinu Barbarosi.²⁴

Moreške fuste ponovo su se javile u Boki Kotorskoj početkom maja 1531. Tu se nisu duže zadržale, nego su pošle ka Apuliji, a neki gusari su, nešto kasnije, primećeni i na prostoru od rta Kavo Mali (kraj Drača) do Boke.²⁵ Krajem leta u Herceg-Novom znalo se da su rođski kavalijeri osvojili važnu luku i uporište Modon (na Peloponezu). Emin Novoga, naime, poslao je dvojicu svojih ljudi kotorskem kapetanu i providuru, saopštivši mu da je čuo da ovi kaluđeri-ratnici dolaze da zauzmu i Herceg-Novi; zbog toga je molio pomoć, odnosno predlagao je da se Bokokotorski zaliv zajednički brani. Drugim rečima, Mlečani su imali da se upregnú da odbrane tursku bazu na ulasku u fjord, mada su od novljanskih i stranih fusta u Novom dosta zla iskusili. Turci su tada sa posebnom brigom nastojali da se sa Mlečanima u Boki uspostave odnosi dobrog susedstva. Da se Sinjorija odobrovolji, čak je naređeno da je na suho izvuku obrovačke fuste,²⁶ koje su bile kost u grlu mletačkim posedima u severnoj Dalmaciji i na Kvarneru.

Hrišćani su vodili odsudne borbe i 1532. godine u oblasti Korona i Modona, te se čak i veliki vezir Ibrahim trudio da se u zoni Bokokotorskog zaliva uspostave odnosi saradnje između Novljana i Kotorana. Očigledno su se plašili da se akcija Ponentinaca ne proširi i na Hercegovinu, u prvom redu na Novi. U isto vreme Turci

²³ HAD, Lett. Lev. XX, 41 — 41'.

²⁴ Isto, 33 i 54.

²⁵ MSD LIV, 445, 450, 477.

²⁶ MSD LV, 124 (Benedeto Valijer, kotorski knez od septembra 1531), 328 (vicebail iz Carigrada 20. XI 1531). — O lošoj hipoteći dotadašnjih odnosa pred opasnošću desanta hrišćanskih sila: MSD LV, 328.

su preduzimali mere da pojačaju vatrenu moć svoje pomorske tvrđave Herceg-Novog, te su, aprila 1532, dopremili u Novi 50 tovara arkibuza, baruta i kremenja. Jedna dubrovačka nava dovukla je i deset velikih artiljerijskih grla, ukrcanih čak u Carigradu.²⁷ Čak je sredinom novembra 1532, hercegovački sandžak-beg prispeo u Novi, u koordiniranim naporima da se tvrđava odbrani od hrišćanske flote Đenovljana Andrije Doriye.²⁸ Ipak, i u to doba nevolje, muslimanski brodovi su pokazivali želju da pljačkaju naselja od Herceg-Novog do Kotora.²⁹ U prvoj polovini maja četiri berberske fuste hvatale su brodove i pljačkale obalska naselja oko ušća Bojane i oko Bara, uhvativši i brod sa solju iz Valone za Skadar.³⁰

Maja 1533. opasnost je osobito pretila od Španaca. Zbog toga je lično sultan naredio hercegovačkom sandžak-begu da se obave sve pripreme da se ne bi desilo da Španci učine što nepredviđeno.³¹ Mavarske bireme su se toga proleća pojatile oko ostrva Lastova, pa su dubrovački oci opet uputili flotilu od dve fuste i šest brigentina.³²

Godinu dana kasnije, protiv gusarskih birema Dubrovčani su porinuli u more svoje dve bireme; ove su ponovo uvučene u arsenal tek početkom septembra.³³

Zbivanja od jeseni 1538. do leta 1539. godine bila su vrlo značajna za Herceg-Novi i kao pomorsku bazu. Naime, 27. oktobra 1538. grad su zauzeli udruženi Španci i Mlečani a 7. avgusta sledeće godine Hajrudin Barbarosa i rumeliski beglerbeg povratili su bazu, Donji i Gornji grad. Prema mletačko-španskom dogovoru Herceg-Novi trebalo je da pripadne Mlečanima, koji je bio za njih značajan, s obzirom na neke posede u Boki. Barbarosa je 1539. godine pred Novi stigao sa 150 brodova i 80 velikih topova, koji su za tri nedelje izbacili na grad 10.000 đuladi. Zauzevši i Risan, Barbarosa se pojavio pred Kotorom, ali više demonstrativno nego stvarno. Po nalogu Porte, Barbarosa je, krajem avgusta, sa flotom napustio Boku.³⁴

²⁷ MSD LVI, 191 (vicebail iz Carigrada 11. IV 1532), 413 (kotorski knez i providur 25. IV 1532); B. Hrabak, Uskočke akcije kraljica na ušću Neretve (1482—1537), Historijski zbornik (Šidakov broj), Zagreb 1977, 188.

²⁸ MSD LVII, 345, iz Kotora, 24. XI 1532.

²⁹ MSD LVI, 859, generalni kapetan mora, iz Palerma 1532.

³⁰ Fr. Rački, Izvod za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526—1533, Starine JAZU XXI, Zagreb 1889, 148.

³¹ MSD LVIII, 305, od baila iz Carigrada, Pjetra Zena od 18. V 1533.

³² HAD, Lett. Lev. XX, 201—2.

³³ HAD, Cons. rog. XLII, 32—3', 83'.

³⁴ Historia venetiana di Paolo Paruta, parte I, Venezia 1703, 402, 428—31, 435—36, 440; P. Daru, Histoire de la République de Venise, vol. XIV, Stuttgart 1829, 94; J. W. Zinckeisen, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa, II Theil, Gotha 1854, 782, 793, 794; Franz R. Krones, Geschichte. Aus dem Boccha di Cattaro i. J. 1538—39, Biblioteca storica della Dalmazia, diretta di G. Gelcich, libro IV, Ragusa 1882—83, 53—56; Documenti, 3—7; Razzi, n. d., 139—43; Annales ragusini anonymi item Nicolai Ragnina, 288—293; P. M. Coronelli, Conquiste della ser. repubblica di Venezia della Dalmazia,

Nekoliko godina kasnije Mlečani su u razgovoru sa Austrijancima Herceg-Novi prikazivali kao toliko značajan za njih koliko je Beograd bio od važnosti za carevce.³⁵

Četrdesete godine XVI veka bile su mirne za istoriju Herceg-Novog kao pomorske baze. I tada su dolazili turski brodovi u dubrovačko susedstvo, ali retko.³⁶ Drački kapetan Ali-rajs je 3. maja 1547. oteo dubrovački brod sa solju iz Barlete za Abruci, te je so iskrcao u Novom, brod je otpustio a patrona lađe sproveo kao roba u svoju matičnu luku.³⁷

Slično su protekle i 50-te godine. Zabeležena je jedna lokalna akcija Peraštanina Martina Viskovića 1551. godine, koji je spalio morešku fustu pod Novim, osvećujući svog sugrađanina i prijatelja.³⁸ Godinu dana kasnije u Veneciji se strahovalo da se turskoj floti, sakupljenoj kod Modona, ne prohte da poseti Herceg-Nov.³⁹

Kako su neki otomanski funkcionići osećali održavanje Novog kao turske baze neka posluži vest anonimnog dubrovačkog letopisca koji je (pod 1550. godinu) zabeležio da je tadašnji hercego-vački sandžak-beg predložio Porti da se sa Dubrovačkom Republikom načini trampa: da dadu Konavle za Novi.⁴⁰

U letu 1561. Ahmed-rajs iz Drača, kome je matična luka bila i Valona, plenio je sa drugim, berberskim fustama i dubrovačke oblasti. Zbog toga su dubrovački većnici nastojali da izrade na Porti naređenje svim zapovednicima Drača, Valone, Lepanta i Herceg-Novog da u svoje luke ne puštaju berberske i druge pomorske razbojnike. Dvojica novskih dizdara su na to reagovali, te su sultanu poslali žalbu na Dubrovčane. Povod im je bilo dubrovačko hvatanje jednog moreškog brodića i predaja novskom kadiji na dalji postupak četvorice Mavara sa uhvaćene fuste.⁴¹ Dubrovčani su i maja sledeće godine slali krajišnikovog čauša u Herceg-Novi zbog piratskih birema. U isto vreme, dva plemića su pozvali otočane da se spasu na kopno, u Dubrovnik ili u Ston, zbog opasnosti od muslimanskih gusara.⁴²

Epiro e Morea durante la guerra intrapresa contro Meemet IV, imp. dei Turchi, negli due anni primi del principato de Marc'Antonio Giustiniani, Venezia 1898, 254; G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 56—57; Istorija Crne Gore, III — 1, 48 i 50; Gy. Káldy-Nagy Suleimans Angriff auf Europa, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaruae, t. XXVIII (2), Budapest 1974, 189.

³⁵ G. Diedo, Storia della Repubblica di Venezia dalla sua fondazione sino l'anno 1747, tomo II, Venezia 1751, 115.

³⁶ Slučaj iz kraja leta 1540; HAD, Cons. min. XXXIX, 19 i 19' od 5. i 7. IX 1540.

³⁷ HAD, Lett. Lev. XXIII, 257.

³⁸ F. Viscovich, Storia di Perasto, Trieste 1898, 263; C. Fisković, Borbe Peraštana s gusarima u XVII i XVIII stoljeću, GPMK XXI (1973), 21.

³⁹ Nunziature di Venezia, a cura di F. Gaeta, vol. VI, Roma 1967, 129 (Venezia, 2. VII 1552).

⁴⁰ Annales ragusini anonymi, 137—38.

⁴¹ HAD, Lett. Lev. XXVII, 202—3.

⁴² HAD, Cons. rog. LVI, 224' i 226, 226' (11. IX 1563).

Herceg-Novi je i 1564. godine bio stecište stranih gusarskih brodova i njihovog plena. Promenâ je bilo samo utoliko što su se pored berberskih sve više odmarali i snabdevali u Novome i arbanaški pirati. Kao i obično dubrovački brodovi su sa otočja morali da teraju pojedinačne preduzimljive pljačkaše.⁴³ Jedna muslimanska birema dovukla je i zasužnjene Dubrovčane.⁴⁴ Dve dračke fuste sa jednom barkom krstarile su na prostoru između Šipana i Slanog, te su opljačkali jedan peraški brigantin, koji je prenosio 26 bala tkanina po računu nekog Turčina koji se nalazio na brodiću; Dračani su sa plenom otplovili u Herceg-Novi; Dubrovčani su poslali svog obaveštajca u susedni grad da ustanovi nema li tamošnji ugledni musliman Ahmet Pazmačić kakve veze s tim drskim zlikovcima.⁴⁵

U letu 1566. sultanov katudan-paša Pijale Mehmed dojedrio je sa svojom flotom i u Boku. Prethodno, on je u Egejskom arhipelagu pokorio đenovljansko ostrvo Hios, potom je došao u vode Krfa, čekajući naređenje o pravcu akcije, a zatim je posetio velike pomorske luke Valonu, Drač i Novi. Pojedina deljenja brodovlja odvajala su se od celine, te su preduzimala pljačkaške zalete po Jadranu. Dok je Pijale boravio u Boki, neki njegovi brodovi pljačkali su dubrovačke otoke Daksu, Koločep i Lopud. Sam Pijale je kotvu bacio u gruškoj luci, ali je namah pošao u pljačku ka Abruci i Apuliji.⁴⁶ Pošto je glavnina armade otišla iz Herceg-Novog, neke turske fuste su i dalje upadale u dubrovačke vode, te su nanosile štete dubrovačkom području, odvodeći podanike Republike u ropstvo. Da bi se ovi ljudi oslobođili i obustavilo dalje pustošenje, senatori u gradu pod Srđem poslali su poklisara sultanovom pomorskom zapovedniku Uludž-Aliji, služeći se preporukom Hadži-Murata.⁴⁷ Deo otomanske flote nalazio se pod Novim još i u oktobru iste godine, te, pošto su presahli izvori hrane u toj bazi, od susednog dubrovačkog haračara zatraženo je da hitno brodom dopremi hiljadu libri dvopeka. Nešto kasnije izliferovana je u Novi i stoka za prehranu carske mornarice. Nekim zapovednicima brodova dubrovački poslanici podelili su nove i stare opravljene satove. Gospari su bili smerni, jer su bili svesni da se zna da su njeni otočani Lastovci, još na samom početku kampanje, meseca februara, preoteli zaplenjenu mletačku marciljanu turskim barkama.⁴⁸

Dve godine kasnije poznati gusarski zapovednik Karahodža sa 11 brodova udario je na Perast, popalio je nešto kuća i odveo dosta sveta u ropstvo.⁴⁹ Tadašnji novski kadija pomagao je pomorce

⁴³ HAD, Cons. rog. LVII, 65 (turska birema oko Mljeta) od 19. VI 1564.

⁴⁴ Isto, 49—9'.

⁴⁵ HAD, Lett. Lev. XXIX, 167'—68 od 5. V 1564.

⁴⁶ R. Samardžić, Mehmed Sokolović, Beograd 1971, 168—9.

⁴⁷ HAD, Lett. Pon. I, 9 od 15. VIII 1566.

⁴⁸ Isto, 101', 98 i 24'.

⁴⁹ Istorija Crne Gore, III—1, 53—54 (G. Stanojević).

u floti pod gradom da nanose štete Mlečanima. Zbog toga je Sinjorija protiv kadije pokrenula postupak na Porti, a veliki vezir tražio je svedočenje hercegovačkog sandžak-bega; sam, pak, izdao je zapovest kadiji da se neka uzapćena marciliana vrati.⁵⁰

Zbog ovih delija koji su iz Herceg-Novog kružili po Jadranu, u Kotoru je ležalo mnogo robe, naročito kordovana i otopine glete, što je trebalo prevesti u Apuliju. Mato Soflić, koji je isplorio iz Boke, bio je primoran da se vrati u dubrovačku luku, moleći za povlasticu u pogledu tranzitne carine.⁵¹ Dve turske bireme stajale su u zasedi kod Molunta (u blizini Novog), te su dva plemića iz Dubrovnika upućena da podignu na oružje što veći broj Konavlјana, te da sa njima, i sa 12 vojnika-barabanata i 30 arkibuzijera, pokušaju uhvatili ove brodiće, primenjujući i silu, ako bi zatrebalu.⁵²

U proleće 1569. srednjim Jadranom kružili su brodovi Karahodžine braće. S jednom uhvaćenom mletačkom fregatom, kad je nastalo nevreme, morali su se spasti u novskom pristaništu. Čim se more smirilo, fuste su krenule ka Dubrovniku, no tu im je izašlo u susret 20 mletačkih galija, koje su počele da hvataju gusare, te su ovi bežali na obalu dubrovačkog područja, a potom kopnom spašavali su se u Novom.⁵³

Kad je godinu dana kasnije izbio tzv. kiparski rat (1570—73) između Venecije i njenih hrišćanskih saveznika Osmanlijskog carstva, u posebnoj se opasnosti nalazio Kotor, duboko uvučen u zalivu i bez sigurnih zidina, daleko od Venecije. Fuste iz Herceg-Novog i drugih turskih pomorskih baza nikog nisu štedele ni na otvorenom moru, a kamoli u zalivu, čije ključne položaje su same držale.⁵⁴ Po mišljenju jednog mletačkog istoričara, Turci su želeli da zauzmu Kotor da bi stali na put eventualnom delovanju nesigurnih Crnogoraca i Arbanasa.⁵⁵ Strah je, međutim, zavladao i u Dubrovniku, te je monasima na otoku Lokrumu naloženo da zbog opasnosti od haranja gusara, pređu da stanuju u gradu.⁵⁶

Godina 1571. najbogatija je u pogledu dokumentacije koja se tiče hercegnovske pomorske baze. Na početku rata Mlečani su kruženjem pored dalmatinske i arbanaške obale težili da podstaknu tamošnju hrišćansku raju na pokret.⁵⁷ Nameravali su, čak, da

⁵⁰ ASV, Archivio proprio Constantinopoli VI (Dispacci di Giacomo Sorianzo, bailo 1568 — 1575), f. 32, 33' i 69 od 10, 26. IX 1568. i 12. II 1569.

⁵¹ HAD, Cons. rog. LVIII, 263—3' od 30. III 1568.

⁵² HAD, Cons. rog. LVI, 1' od 18. IX 1561.

⁵³ ASV, Senato III (Secreta) Dispacci degl'ambasciatori al Senato, Constantinopoli, dispacci, filza IV, Marc'Antonio Barbaro, iz Pere 11. VI 1569. — Vidi i: T. Popović, Turska i Dubrovnik, 252.

⁵⁴ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 81; V. Vinaver, Pohara Perasta 1624. godine, Istorijски zapisi 1952, 319.

⁵⁵ G. Cappelletti, Storia della Republica di Venezia IX, Venezia 1853, 57.

⁵⁶ HAD, Cons. rog. LX, 14 od 6. VI 1570.

⁵⁷ P. Daru, n. d., vol. XV (1828), 12.

napadnu Valonu i Drač.⁵⁸ Marta 1751. Venecija je pregovarala da Kipar zameni za turske pomorske baze u Jadranu — Novi, Drač i Valonu.⁵⁹ Već početkom godine pod Herceg-Novim nalazio se valonski rajs Karahodža sa svojim fustama. Aprila meseca ove su gonile mletačku galiju Trona sve do dubrovačke luke odakle je ispaljeno osam artiljerijskih hitaca. Takav postupak razjario je Karahodžu, te je dubrovačkim izaslanicima pokazao sultanov ukaz o njegovom generalatu u Jadranu. Odmah je noću dovedeno 300 leventi iz Novog, kako bi se u dubrovačkoj luci iskrcali na mulo i navalili na galiju. Takva smelost je revoltirala Dubrovčane, koji su Karahodži poručili da im se skloni sa vidika, jer da će topovima potopiti sve njegove brodove pred lukom. Karahodža se povukao na Lokrum i opljačkao samostan.⁶⁰

Još pre ovog incidenta četvorica leventske starešina iz Herceg-Novog posetila su u prvoj polovini februara Dubrovnik i tu su bili darovani.⁶¹ Berberski brodovi krstarili su po dubrovačkom vodenom prostoru.⁶² Meseca maja brodovi stacionirani pod Novim potopili su jedan peraštanski brod i iz njega zarobili jednog Perraštanina. Iako su trpeli štete od turske flote, Dubrovčani su i dalje bili primorani da njenom ljudstvu dopremaju volove za prehranu.⁶³

Posle ogorčene borbe oko Ulcinja i Bara, i pošto su ti gradovi pali u ruke Osmanlja, mletačka posada pobegla je iz Budve, Turci su grad porušili i pojavili se sa brodovima u Boki. Ferhat paša pozvao je kotorskog providura da preda grad, no Kotorani su predlog prkosno odbili. Alžirski gusarski vođa Uludž-Ali je zatim napao na Kotor, ali bez uspeha. Turska mornarica zadržala se u Boki od 10. do 16. avgusta.⁶⁴ Odmah posle borbi kod Bara Uludž-Ali i Karahodža (obojica Kalabrezi) sa svojih 80 brodova odvojili su se od armade pod Novim, te su pošli prema Korčuli i drugim mletačkim ostrvima, dobivši od kapudana (admirala) Ferhat-paše rok od deset dana da se ponovo jave. Valonska flota nije ništa mogla na Korčuli, iako je grad branilo svega 25 ljudi i 80 žena koji se

⁵⁸ G. Cappelletti, n. d., IX, 94.

⁵⁹ N. Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches nach dem Quellen dargestellt III, Gotha 1910, 149; A. Pippidi, Les pays danubiens et Lépante. Il Mediterraneo nella seconda metà del' 1500 alla luce di Lepanto, Firenze 1972, 297.

⁶⁰ J. Radonić, Dubrovačka akta i povelje, II—2, 274—75; HAD, Cons. rog. LX, 216—6'; U. Tucci, Sur la pratique vénitienne de la navigation au XVIe siècle, Annales Economies-Sociétés-Civilisations, № 1/1958, 85.

⁶¹ HAD, Cons. min. L, 63 od 13. II 1571. — Vidi i: Miloš Milošević, Boka Kotorska, Bar i Ulcinj u Kiparskom ratu (1570—1573), Boka IV (1972), na više mesta; T. Popović, Turska i Dubrovnik, 279.

⁶² R. Bogišić, Prozni spisi Nikole Nalješkovića »Dijalog o sferi svijeta«, Dubrovnik br. 3—4/1961, 53.

⁶³ HAD, Cons. min. L, 73', 113', 126, 123 (troškovi zbog dolaska flote).

⁶⁴ Istorija Crne Gore III—1, 58; I. Stjepčević — R. Kovijanić, Jeronim Bizanti, junak od Lepanta, GPMK III (1955), 31.

nisu razbežali. No, zato je Hvar bio opljačkan, a potom i Brač i Vis. Karahodža je vodio sa sobom 1.600 sužanja.⁶⁵ Stradali su od Valonaca i dubrovački otok Mlješ i mesto Kobaš.⁶⁶ Izašavši iz Boke, Karahodža je, prvih dana septembra, uhvatio neki dubrovački brod koji je dolazio sa Levanta.⁶⁷

U prvoj polovini avgusta u Novom su se nalazili generalni kapetan sultanove vojske Ahmed-paša i generalni kapetan turske flote Ferhat-paša. Pored poklisara i jednom i drugom, poslato je 24 ribara u četiri barke da love ribu za admirala. Odmah potom je 13 ribara oko Cavtata lovilo i za krajišnika. U Novom su se tada nalazila i tri sandžak-bega, kapetan Kavale i sandžak-beg Tripolija; poklisari su slati i Uludž-Alij, kao što je pred Dubrovnikom darovan i neki Hasan-rajs.⁶⁸

Septembra 1571. nastao je obrt u situaciji. U Veneciji je pala odluka da se Kotor oslobodi opsade lađa i fusti iz Herceg-Novog.⁶⁹ U novim uslovima Novi je mogao postati jedan od ciljeva napada hrišćanske flote.⁷⁰ Kotorani su izričito tražili da se Novi ili zauzme ili blokira.⁷¹ Mletački odgovor je zaista i učinjen u proleće 1572, no opsada Herceg-Novog nije vođena energično, zbog nedostatka municije. Otpor Novljana bio je žilav, jer se u njemu, navodno nalazilo 40.000 boraca.⁷² Ipak, porušena je tvrđava Vrbanj, koju su Turci 1571. sagradili kod Kumbora da potpuno blokiraju Kotor.⁷³

Krajem 1572. u Herceg-Novom, pored ostalih turskih vojnika, bilo je i martoloza i leventi, a tu su se nalazili i beogradski i kruševački sandžak-beg.⁷⁴ U vezi sa pljačkom Mljeta i Kobaša, od strane valonskih birema, republičin agent nije slat krajišnikovu čaušu nego krajišniku u Herceg-Novi.⁷⁵

Posle kiparskog rata nastao je duži period mira na Jadranu, tako da će se Novi početi više isticati kao izvozna luka nego kao

⁶⁵ P. Paruta, n. d., 168; J. Radonić, n. d., II—1, 279—80; G. Hammer, *Storia dell'impero osmano*, t. XII, Venezia 1830, 59320 brodova kapudanpaše pred Herceg-Novim).

⁶⁶ HAD, Cons. rog. LXI, 167'.

⁶⁷ HAD, Lett. Lev. XXI, 119.

⁶⁸ HAD, Cons. min. L, 99—9', 101, 105, 106, 126—6', 130, 130'; Cons. rog. LX, 180'.

⁶⁹ ASV, Senato I, Deliberationi (*secretaria*), R. 78, f. 24—4' od 10. IX 1571.

⁷⁰ G. Hammer, n. d., t. XII, 596.

⁷¹ ASV, Senato I Mar, f. 49, Kotor 8. XI 1571; G. Stanojević, Iz istorije Crne Gore u XVI i XVII vijeku, Istorijiski zapisi br. 2/1959, 341—42.

⁷² L. Serrano, La liga di Lepanto entro Espana, Venecia y la Santa Sede (1570—1573), t. I, Madrid 1918, 342; G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 83.

⁷³ G. Novak, Mletačka uputstva i izveštaji, sv. IV, MSHSM 47, Zagreb 1964, 58—9; G. Cappelletti, n. d., IX, 170. — Novljani su za mletačku opsadu svoga grada okriviljivali Dubrovčane (HAD, Lett. Lev. XXXI, 260' od 20. VI 1572).

⁷⁴ HAD, Cons. min. LI, 110, 115', 166. — Već krajem juna tri sandžak-bega nalazila su se oko Novog (HAD, Lett. Lev. XXXI, 263—64).

⁷⁵ HAD, Cons. rog. LXI, 167' od 30. XI 1572.

vojno pomorsko uporište. Trgovinu Herceg-Novog i Neretve naročito su podsticali jevrejski trgovci. Zato se njihov konzul u Neretvi, Daniel Rodrigez 1576. godine mogao pohvaliti da trgovina ove dve luke daje povoda turskim fustama da dolaze u Jadran.⁷⁶

Boravak stranih, pre svega valonskih levantskih fusta povremeno se beleži u Herceg-Novom. Prvih dana jeseni 1580. godine tri takve fuste ušle su u novsko pristanište. Među njima nalazio se i Memi Arnaut iz Valone. Odmah su usledile žalbe kotorskog providura, jer su levente zasužnjile neke duždeve podanike. Ovi su bili oslobođeni, a novski funkcioneri su uvažavali i primedbu da se prisustvom gusara obeshrabruje poslovni interes.⁷⁷

Od aprila do avgusta 1558. dvanaest valonskih fusta leventi stiglo je u vode Boke da pleni osobito Peraštane i Paštroviće. Arkibuzijeri sa tih fusta načinili su dosta pokora u zalivu. Kad se ova eskadra uputila iz Boke u Dalmaciju i ka Rekanatiju, njima se pridružila i jedna hercegnovska fusta.⁷⁸

Pomorska hronika Herceg-Novog u XVII stoljeću, posle izgubljene velike bitke kod Lepanta, bila je još više zasenčena strahom od mogućih hrišćanskih napada na isturenu bazu Novoga. U Napulju su se (1606) kovali planovi o zauzeću Herceg-Novog ili Risna, kako bi se uspostavila veza sa nezadovoljnim vojvodom Grdanom i očekujući pri osvajanju podršku domaćih hrišćana. Godine 1603. na napuljskom dvoru boravili su neki Bokelji i kaluđer Damjan iz Peći, koji su prodavali planove tvrđava Kotora i Herceg-Novog, a toga proleća obavljane su velike pripreme flote s ciljem da se osvoji neko mesto u Albaniji ili u Boki. Kaluđer Damjan pisao je Dominiku Andrijaševiću da obavesti plemenske starešine u Hercegovini da budu pripravni, jer da će španska flota meseca septembra krenuti u pravcu Herceg-Novog ili Albanije.⁷⁹ I među samim Turcima javljala su se čudna sumnjičenja: decembra 1605. sa Porte su optuživali starog vođu anadolskih pobunjenika Deli Husejina, da je ponudio papi Risan za 100.000 cekina.⁸⁰

Španski agenti, koji su razvili živu agitaciju na današnjem crnogorskom primorju, prinosili su glasine da predstoji dolazak španske flote, što je izazvalo zabunu među Turcima. Najzad, po-

⁷⁶ V. Morpurgo, Daniel Rodriguez i osnivanje splitske skele u XVI stoljeću, Starine LII, Zagreb 1962, 206; D. Kečkemet, Židovi u povijesti Splita, Split 1971, 35.

⁷⁷ ASV, Bailo a Constantinopoli, b. 303, Lorenzo Bernardo 3. X 1580, pismo kotorskog providura od 9. IX 1580, 22. X 1580.

⁷⁸ Isto, 11. IV 1585 (Markantonio Venijer, kotorski providur), 17. V 1585 (providur Kjedje), 14. VIII 1581 (Abdrea Gabriel, kotorski providur).

⁷⁹ J. Tomić, Građa za istoriju pokreta na Balkanu protiv Turaka krajem XVI i početkom XVII veka, Beograd, SKA, 1933, 368, 514, 517—8, 562—3; V. Vianev, Dominik Andrijašević, Godišnjak Društva istoričara BiH 1959; G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 127, 135.

⁸⁰ G. Hammer, Storia dell'impero osmano, t. XV (1830), 117—18.

četkom aprila 1617. 23 španska broda pod zapovedništvom vojvode od Osurne pojavila su se pred ulazom u Boku Kotorsku; zadovoljili su se da opljačkaju neka sela i oplene nekoliko brodova. I maja sledeće godine novski i barski muslimani obaveštavali su da se očekuje dolazak španskog brodovlja u Dubrovniku. Početkom leta 1619. u Herceg-Novi prispeo je kapidži paša s naredbom o utvrđivanju i odbrani grada. Ovo tim pre što su se hercegovačka i arbaška plemena povremeno bunila, te je Novi postao centar turskih protivustaničkih akcija. Godine 1624. admiral Santa Kroče spustio se od Dubrovnika prema Novom, te je i to probudilo veru pasiviziranih ustaničkih aranžera da bi se zapadne sile mogle privoleti da pomognu akciju protiv Turaka.⁸¹ Tada su Peraštani pozivali Špance protiv Novljana. Ovi su i 1622. godine optuživali Dubrovčane zbog veza sa Zapadom. Strah od španske flote vladao je u Novom i 1628. godine.⁸² I pored velike izloženosti sa morske strane, Herceg-Novi je važio kao bezbedno boravište, tako da su se u njega (1613) sklonile neke ugledne porodice iz Podgorice.⁸³

Herceg-Novi postao je stalna preokupacija diplomatijske krilateg lava. Prema ugovoru između Otomanskog carstva i Venecije, Mlečani su primili obavezu da će čuvati Jadran od upada gusara, a Turci su obećali da neće na svojoj jadranskoj obali graditi ratne lađe. Na vesti o gradnji brodova u Novom Sinjorija je preduzimala korake na Bosforu, tražeći da se u Novom uništi svaka fusta ili kakav drugi bojni brod. Porta je na takve reklamacije iz godine u godinu ponavljala naređenje novskim prvacima. Mletački bail je prvih dana 1610, na primer, izdejstvovao ferman za bosanskog pašu da uništi nekoliko fusta koje su Novljani u međuvremenu izgradili. Čest razlog mletačkih intervencija na Porti bili su i mnogobrojne zaplene brodskih tereta u Boki, naročito od strane leventi iz Drača i Valone. U letu 1612. Paštrovići su napali pirate i preoteli im uzapćenu lađu, ali su potom Novljani sa sedam barki taj brod opkolili i ponovo ga zaplenili.⁸⁴

U to vreme nema dolazaka sultanove flote u Novi, kao tokom XVI veka. Dođe po koja gusarska fusta sa arbaške i obale južnog Eира, te bi se Novljani udružili s piratima da štograd u prvoj susedstvu opljačkaju.⁸⁵ Zbog povezanosti Novljana sa gusarskim osinjacima u Albaniji, Dubrovčani su često krcali žitarice na fregata ovih.⁸⁶ Na vest da će carska flota doći u Novi, dubrovački

⁸¹ Istorija Crne Gore, III—1, 87 — 88.

⁸² G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 155, 159, 160, 163, 165, 192—3; V. Vinaver, Pohara Perasta 1624, Istoriski zapisi 1952, 326 i 331.

⁸³ Istorija Crne Gore, III—1, 100.

⁸⁴ G. Stanojević, Prilozi, 48—49.

⁸⁵ Jedan slučaj oko 1. juna 1607: Novljani sa fustom iz Santa Maura u pljačkanju Cavtata (HAD, Lett. Lev. XLI, 198—99).

⁸⁶ HAD, Noli et sicurtà di Canc. V, 81', od 6. X 1628. — Ipak bi se obavezno vršilo osiguranje.

senat je, sredinom juna 1620, odlučio da digne na noge 600 vojnika koji bi čuvali sam Dubrovnik.⁸⁷ Najegzemplarniji slučaj delovanja stranih brodova u vodama Boke u prvoj polovini XVII veka bila je poznata pohara Perasta 1624. godine.

U noći između 21. i 22. juna te godine eskadra od 13 afričkih brodova (sa 2.000 leventi) prišla je Perastu. Posle topovske salve, arkibuzima i jatagandžija napadači su savladali otpor iz nekoliko većih kuća, pa su počeli vezivati roblje. Nastala je opšta strka i skrivanje po noći. Od oko 600 stanovnika naselja zarobljeno je, navodno, 400, od kojih 47 odraslih muškaraca. Pljačka zavetnih darova po crkvama i nakita i robe po domovima pomoraca dala je vanredno bogatu gusarsku žetvu (više od 100.000 dukata vrednosti). S Alžircima i Tunižanima u pohari su učestvovali i Turci iz Herceg-Novog, pošto je najpre janičarskom agi iz mesta bila isplaćena oveća svota na ime dara. Kad se 24. juna pred Dubrovnikom pojavilo sedam španskih bojnih brodova, gusari sa noćne pljačke u Perastu već su stigli u Drač, staro piratsko leglo.⁸⁸

Kandijski rat (1645 — 1669) protekao je u Boki bez velikih okršaja. Zajednički interesi stanovništva Boke bili su jači nego neodređeni ciljevi zaraćenih država. Znalo se da će, kad se završi rat, opet morati da se uspostave poslovni pa i prijateljski odnosi. Kao da je postojao prečutan sporazum da se što manje ratuje i gine.⁸⁹ Mlečani su jula — avgusta 1649. izvršili demonstrativan napad na Novi, a Risan je čak i zauzet.⁹⁰ Generalni providur Bernardo, kad je 1657. došao u Boku, pozvao je glavare hercegovačkih plemena na saradnju, ponudivši im da zajedničkim snagama napadnu Novi. Kad je taj pokušaj propao, godinu dana kasnije glavari hercegovačkih plemena zahtevali su da Mlečani flotom opsedu Herceg-Novi, dok bi oni napali Korjenić, Trebinje i Bileće.⁹¹

U odnose između Turaka i Mlečana 50-tih godina XVII veka stupila je nova snaga: bili su to domaći, bokeljski hajduci, regrutovani od raje koja je iz Hercegovine dobegla na mletačko područje. Hajduci su već 1656. godine bili na moru jači od hercegnovskih gusara. Novljani su zbog toga ponudili hajducima da prestanu borbe u Boki. Na tome je insistirao i Ali-paša Čengić (i 1656. i 1662. godine), jer se zbog akcija hajduka i novskih fusta zemlja bez

⁸⁷ HAD, Cons. rog. LXXXVII, 98 od 13. VI 1620. — Juna 1628. u Herceg-Novom se pričalo o dolasku 30 hrišćanskih galija (ASV, Provv. da terra e da mar, f. 371, № 297, Zadar, 12. VI 1628).

⁸⁸ V. Vinaver, Pohara Perasta; G. Stanojević, Prilozi, 237—8; B. Nani, Historia della repubblica veneta, IV impressione, Venezia 1686, 237—8.

⁸⁹ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 202.

⁹⁰ G. Brusoni, n. d., parte I, 230; P. Šerović, n. n., 12; G. Stanojević, Iz istorije Crne Gore, Istorijski zapisi br. 2/1959, 392; Istorija Crne Gore, III — 1, 128. — Peraštani su preko delegata, aprila 1653, ponovo tražili da se zauzme Novi (F. Viscovich, n. d., 257).

⁹¹ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 249 i 254.

potrebe pustošila a narod krvio. Hajduci su se profesionalizovali, pa su se izdržavali isključivo od pljačke. Godine 1657. oni su mogli napadati i sela u neposrednoj blizini Novoga.⁹²

U to doba, s druge strane, jačaju odnosi Novljana i Ulcinjana, jer su ulcinjski junaci jedino bili u stanju da se nose sa bokeljskim hajducima. Za Ulcinjane je pristanište Herceg-Novog bila luka u kojoj su uvek mogli naći zaštite. Juna 1658, na primer, jedna njihova fusta sa dubrovačkim robljem, zahvaćena olujom, sklonila se u Novi.⁹³ Uostalom, ulcinjska zastava vila se i na utvrđenjima Novoga, a arbanaških boraca je tu takođe bilo.⁹⁴

U doba rata dominantan geografski smeštaj Herceg-Novog u odnosu na mletački posed u Boki bio je još dominantniji. Kotor se, prema rečima jednog savremenika, sav nalazio u turskim čeljustima.⁹⁵ Šezdesetih godina odnosi u samom Bokokotorskom zalivu su se zaoštirili. Godine 1662. Turci u Novom, Valoni i u drugim arbanaškim lukama pripremili su se da udare na Kotor.⁹⁶ Godinu dana kasnije kod Mlečana je, pak, takođe postojala želja da se Herceg-Novi napadne (tada je opkoljen i Ulcinj).⁹⁷ Najzad, 1667. godine organizovana je opsada Kotora i s mora i s kopna, i učinjen je pokušaj predaje Kotora Osmanlijama.⁹⁸

Posle okončanja dugogodišnjeg i zamornog rata oko Kandije oživelo je gusarstvo u Jadranu, ne samo od strane znatno ojačanih Ulcinjana nego i zbog novog talasa dejstava berberskih gusara (posebno Tripolina) sa arbanaške obale. Povezanost Novljana sa Ulcinjanima, pa i sa onima iz Santa Maure i Lepanta, bila je očigledna.⁹⁹ O ulasku berberskih fusta, preko Santa Maura, Ulcinja i Herceg-Novog u vode mletačke Korčule a potom sa plenom u Novi, obaveštavan je i bail u Carigradu.¹⁰⁰ Ulcinjani su ojačali borbenu spremnost Novljana, koji su s njima zajedno odlazili dublje u Jadran u pljačku, kao što su i Ulcinjani u novskom pristaništu

⁹² Isto, 259, 276–77, 278; G. Stanojević, Iz istorije Crne Gore, 401; G. Stanojević, Sultanova naređenja protiv ulcinjskih i novskih gusara između kandijskog i morejskog rata, Glasnik Cetinjskih muzeja VI (1973), 250.

⁹³ R. Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika, 115–16; HAD, Lett. Lev. LVII, 42–44.

⁹⁴ C. Fisković, Borbe Peraštana, 31. — O ulcinjskim gusarima vidi: Evlija Čelebija, Putopis II, 1957, 96.

⁹⁵ A. Theiner, Vetera monumenta Slavorum Meridionalium II, Zagreb 1875, 219.

⁹⁶ I. Dujčev, Avvisi di Ragusa, Roma 1935, 264.

⁹⁷ G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 260.

⁹⁸ R. Samardžić, Jedan pokušaj predaje Kotora Turcima (1667), Istoriski glasnik 3–4/1951.

⁹⁹ G. Stanojević, Sultanova naređenja, 256.

¹⁰⁰ ASV, Bailo Constantinopoli, b. II, Nikola Sagredo 4. IX 1675; b. III, Alvize Kontarini 13. III 1675.

dobili siguran zaklon.¹⁰¹ Novi je ostao sklonište muslimanskih gusara sve do pada pod mletačku vlast.¹⁰²

Odmah pošto je 1684. godine sklopljena nova liga hrišćanskih država protiv Osmanlija, Mlečani su odlučili da se obračunaju sa turskom posadom u Boki. Pošto su oslobodili hercegnovsko pri-morje do Kumbora, avgusta 1684. organizovali su i napad na Novi. On je bio odbijen jer nije bio dovoljno pripremljen. Kumbor je postao istureno uporište, gde su Peraštani danonoćno stražarili, motreći na Novi.¹⁰³ Najzad, između 3. i 30. septembra 1687. ponovljena je opsada Novog. Sa malo vojske i bez prave flote, Turci su imali vrlo malo izgleda da sačuvaju grad. Najzad, 30. septembra, prema ugovoru o predaji, grad je napustilo 2.200 dotadašnjih stanovnika, između kojih je bilo samo 700 pravih vojnika.¹⁰⁴ Time je učinjen kraj turskom vojnom uporištu u srednjem delu Jadran-a i onemogućeno ulcinjskim, tripolinskim i drugim gusarima da na početku Bokokotorskog zaliva dobiju pomoć i mesto za snošenje plena.^{105, 106, 107}

V. BROJ I DELOVANJE DOMACIH GUSARSKIH BRODOVA IZ HERCEG-NOVOG

Sve do poslednjih decenija turske vlasti u Herceg-Novom autohtono gusarstvo, koje su nosili domaći ljudi nije bilo razvijeno i ono je imalo odbrambeni karakter. Piraterija je bila nužna da održi Novljane na značajnom položaju, na ulazu u Boku. Radijus dejstva fustâ Novljana bio je ograničen na sam zaliv i na dubrovačke obale, do mletačke Korčule.¹

Prema referat dvojice mletačkih rukovodilaca iz Boke (Zane Barbariga, Vetora Kapela) od juna 1513. godine u Herceg-Novom, turskom gradu koji se nalazio više na brdu nego na moru i koji je bio dobro utvrđen, postojala je samo jedna fusta koja je stalno

¹⁰¹ G. Stanojević, Sultanova naređenja, 250; Istorija Crne Gore III — 1, 165.

¹⁰² P. Šerović, Tri izvještaja generalnog providura Kornera nakon zauzeća Herceg-Novoga god. 1687, GPMK XIII (1965), 45.

¹⁰³ G. Novak, Borba Dubrovnika za slobodu, Rad JAZU 253, 9; G. Stanojević, Dalmacija u doba Morejskog rata 1684 — 1699, Beograd 1962, 80.

¹⁰⁴ Istorija Crne Gore III — 1 179—80; G. Stanojević, Dalmacija, 79.

¹⁰⁵ HAD, Div. canc. CLXXI, 85' at od 26. II 1584.

¹⁰⁶ HAD, Div. canc. CLXIX, 142.

¹⁰⁷ HAD, Div. canc. CLXVII, 12 at.

¹ Netačno je da su se Novljani »zalijetali i do raznih luka u Sredozemno More, pa ih opljačkali i često bogat plijen donosili u Herceg-Novi. Oni su već davno bili strah i trepet hrišćanskih brodova, koji su plovili pomenutim morem...« (P. Šerović, Borbe s Turcima oko Herceg-Novog, GPMK IV, 13.)

krstarila bokokotorskim zalivom, nanoseći štetu.² Da je ta stražarska brodica uživala državnu zaštitu najbolje se može videti iz stanja nastalog u proleće 1519. godine, kad su jednu takvu fustu uhvatile mletačke pomorske snage. Hercegovački sandžak-beg je htio da interveniše zbog toga hvatanja, ali kad je saznao istinu, odobrovo-ljio se.³ Garnizon u Herceg-Novom bio je odgovoran i za šire područje. Krajem 1519., javljeno je iz Carigrada, na primer, da je zapovedeno Valoni, Herceg-Novom i još nekim sandžak-bezima da krenu u pohod na Crnu Goru, odnosno Himeru (u južnoj Albaniji).⁴

Početkom 1512. godine, dakle, u doba peraškog spaljivanja novskog pristaništa, i zapisnici veća susednog i dobro obaveštenog Dubrovnika prvi put beleže postojanje fusta Herceg-Novog. Pošto je od te fuste mogla da nastane šteta za dubrovačku carinu i sultanov kumerk, intervenisano je na Porti.⁵ Možda je ta fusta najpre smetala dubrovačkom dovozu soli u Novi, odnosno onima koji su na barkama po tu so dolazili u Novi. Aprila sledeće godine dizdaru i drugim funkcionerima Novog kao i hercegovačkom sandžak-begu trebalo je skrenuti pažnju da oružanje fuste nije u duhu sultanovih želja.⁶

Do pojave te fuste strani, hrišćanski brodovi nisu zazirali od novskog pristaništa. Jednu mletačku galiju sa putovanja u Aleksandriju turske vlasti u Herceg-Novom su 1503. godine s najvećim počastima dočekale u svojoj luci.⁷ Jedan španski brod u zimu 1504—5. doživeo je brodolom u vodama Herceg-Novog, te je jedan Kotoranin bio opunomoćen da preuzme stvari koje su spasene.⁸ Tada je još forsiran trgovinski značaj luke.

Godine 1522. u uputstvu dubrovačkim poklisarima koji su sa tributom odlazili u Carograd skretana je pažnja na to koliko su skandala Dubrovčani pretrpeli od levenata iz Novog i drugih turskih mesta koji dolaze u grad sv. Vlaha; zbog toga je traženo da se izradi naredba kadiji, dizdaru, eminu i drugim starešinama vlasti u Novom da se zabrani leventama, bez posla, da odlaze u Dubrovnik.⁹

² MSD XVI, 507 od 24. VI 1513 (una fusta turchesca che di continuo fa qualche incursioni qui d'interno). — O takvom jednom brodu, tada brigentinu koji pravi veliku štetu pisao je i kotorski providur krajem leta 1525. godine (MSD XXXIX, 441).

³ MSD XXVII, 512, bailo iz Pere 22. VI 1519.

⁴ MSD XXVIII, 235, iz Carigrada 27. XII 1714. — Jedan mletački izvještaj iz 1521. godine govori da je Kotor bio dominiran od strane Novog (NSD XXIX, 624 od 9. II 1521, Domeniko Kapelo).

⁵ HAD, Cons. rog. XXXII, 86 od 27. I 1512: factum fuste de Novi, ex quo sequi possunt damno in dohanis nostris et chomerchii imperatoris; dakle, ne kaže se da je šteta već učinjena, svakako jer dodat nije ni bilo fuste. — Vidi i: T. Popović, Turska i Dubrovnik, 107.

⁶ HAD, Cons. rog. XXXII, 222' od 18. IV 1513 (i za sultanov ferman protiv takve fuste).

⁷ MSD IV, 855, A. Dabinović, Kotor pod Mletačkom Republikom (1420—1797), Zagreb 1934, 65.

⁸ HAD, Proc. not. Xa, 157' od 8. III 1505.

⁹ HAD, Lett. Lev. XIX, 193 od 21. II 1522.

Mora da je taj elemenat pravio izgrede i u samom garnizonu Herceg-Novog, jer je juna 1508. dolazio u Novi vojni kadija, koga Dubrovčani nisu propustili da daruju.¹⁰ Aprila 1526. neki Dubrovčani su zarobljeni od fuste naoružane u Novom, a oktobra iste godine ljudi iz Kupara opljačkani su od te iste hercegnovske fuste.¹¹ Novembra 1536. Dubrovčani su organizovali hvatanje novske fuste koja se bavila u Moluntu.¹²

U ratu prve svete lige, konkretno 1537. godine izgleda da je prvi put ranija jedina fusta dobila svoje drugarice. Kotor je tada bio izložen i dejstvu neprijateljskih fusta iz Novog.¹³ Septembra 1538. hercegovački sandžak-beg tražio je od Dubrovčana naoružanje za svoje fuste. Dubrovčani su obećali da će mu spremiti tražene stvari, ali o navigacionim spravama i oružjima za fuste su prečutali u svom pismenom odgovoru.¹⁴

Jednog novskog gusara po zanimanju, Aliju, Mlečani su uhvatili, te su ga avgusta 1558. izručili novskim vlastima, kao i druge sužnje.¹⁵

U jesen 1565, kad su primili vesti da su dubrovački brodovi učestvovali u hrišćanskoj armadi pod Maltom, mnogi Turci Novljani tražili su da se priredi odmazda. Tada se Dubrovčanima našao u nevolji kraljišnik Kara Sinan-beg Boljanić, muž sestre moćnog Mehmed-paše Sokolovića.¹⁶ Od mazda je, bez ikakve sumnje, imala da se izvede pre svega tim fustama.

U novom ratu hrišćanskih sila i Otomanskog carstva 1570—73. godine na Dubrovnik je u Rimu nabačena kleveta da isporukama baruta i vesala kao i slanjem lekara pomažu vojno-pomorsku bazu Herceg-Novog; Dubrovčani su se branili da su poslali samo jednog lekara Jevrejina, i to na zahtev Kotoranâ, zarobljenih u Novom. Dubrovačko pravdanje može se prihvatići, jer su i njih uznemiravale novske levente.¹⁷

Kotorski knez i providur javljaо je oktobra 1580. da gusari u Novom kao i u Boki prave svoje gnezdo, na štetu celokupne plovidbe; gusari su zauzeli luku pod Herceg-Novim i među njihovim brodovima ističe se jedna lađa od 23 veslačke klupe, koja nanosi štetu i po Dalmaciji, a tada se nalazila kod dubrovačkog

¹⁰ HAD, Cons. min. XXIX, 4' od 8. VI 1506.

¹¹ HAD, Cons. rog. XXXVIII, 102—2' i 171.

¹² HAD, Lett. Lev. XXI, 64—65 od 25. XI 1536.

¹³ ASV, Senato I Mar, R. XXIV, 7. XII 1537; G. Stanojević, Dalmacija i Crnogorsko primorje u vrijeme mletačkog rata 1537—1539, Istoriski glasnik br. 3—4/1960.

¹⁴ HAD, Lett. Lev. XXII, 16 od 13. IX 1538.

¹⁵ I libri commemoriali della Repubblica di Venezia, t. VI, Venezia 1903, 287, № 54.

¹⁶ R. Samardžić, Mehmed Sokolović, 169.

¹⁷ HAD, Lett. Pon. I, 238 (4. IX 1570); II, 163 (3—9. IV 1571).

mesta Molunta. Marta sledeće godine isti providur je javljao da je u vodama Rose kod Luštice opljačkana jedna apulijska saecija, koja je prevozila smolu za Dubrovnik.¹⁸ Poslednjih dana jula 1582. Novljani su saznali da pristižu dve lađe iz Kjođe sa vinom sa juga za Veneciju. Odmah je 30 arkibuzijera selo u dva velika čamca (kaika) i presrelo pomenute lađe, koje je pratilo desetak Perašta. ¹⁹ Kada je jedan zapadni gusar zaplenio neki brod koji je plovio za Kotor, a na kome su se nalazili i neki Novljani, naoružane su u pristaništu tri fregate kojima su gusari oduzeli svoje ljude i robu.²⁰

Kad je, aprila 1590, kotorski providur saznao da u Novom grade novu fustu od 14 veslačkih klupa, poslao je dva kotorska plemića starešinama u Herceg-Novi da obustavi dalji rad; Novljani su odgovorili da nije reč o fusti koja bi nanosila štetu, nego o trgovačkom brodu; oni nisu propustili da napomenu da i Novljani trpe veliku štetu od uskoka.²¹

Novljani su avgusta 1604. opljačkali pod Lušticom brod Vida-la N. Puleto iz Čita Vekije.²² U letu 1615. Novljani su zaplenili više brodova, te su naimenovana dva Peraštanina, i lično zainteresovana da brodove oslobođe.²³ Zapovednik mletačke flote Vičenco Grimani žalio se na novske gusare i sa Korčule i potom iz Perasta januara 1606. godine; fuste Herceg-Novog već se uveliko pominju u množini.²⁴ Prema odluci mletačkog senata, Domeniku Mataguci i Luka iz Župe, aprila 1607, sa 24 borca pošli su u poteru za sedam fusta koje su kod otoka Mamule opljačkale mnoge peraške brodove.²⁵ Nisu, međutim, ni Peraštani bili sveci. Oni su 1609. godine oteli jednu fregatu, pa su zato bili presuđeni da vlasniku plate stotinu cekina.²⁶ Koncem 1616. Novljani i Peraštani zaključili su među sobom primirje. U vezi s tim izvršeno je međusobno prebijanje dugova, te su neki Peraštani i Kotorani dobili 700 talira, zbog zadržavanja robe sa dva peraška broda.²⁷

¹⁸ ASV, Bailo a Consantinopoli, b. 303, Marko Diedo, kotorski knez i providur od 22. X 1580. i 25. III 1581.

¹⁹ Isto, Vicenzo da Canal, kotorski knez i providur, 4. VIII 1582.

²⁰ Isto, kopija pasusa u pismu kneza i providura Kotora od 5. V 1586.

²¹ Isto, Jeronim Pizani, knez i providur Kotora od 31. IV 1590.

²² Ovaj je potom pismom ovlastio jednog Kotoranina da kao njegov punomoćnik sabere u Herceg-Novom ono što je nasilno odneseno (Istorijski arhiv Kotora — u daljem tekstu: IAK, Sudsko-notarski spisi, u daljem tekstu: SN, — knj. 73, 477 od 28. VIII 1604).

²³ IAK, SN, knj. 78, 439, od 18. IX 1615.

²⁴ ASV, Provv. da terra e da mar, b. 1321, sa Korčule 16. I 1606, iz Perasta 30. I 1606.

²⁵ IAK, SN, knj. 74, 820 od 30. IV 1607.

²⁶ IAK, SN, knj. 76, 2 od 10. XII 1511; R. Prica, Građa za istoriju bokejske trgovine (XVII—XVIII st.), Spomenik SAN 105 (n. s. VII), 45 i 46.

²⁷ IAK, SN, knj. 79, 325 od 17. XII 1616.

Za privatna potraživanja ili iz osvete Novljani su plenili bokeljske trgovce i odvodili u ropstvo čitave porodice. Hvatanje cele porodice Alviza Panile, na povratku iz Venecije u Kotor, pravdali su time što su im Kotorani ranije oteli raznog espapa u vrednosti od 400 talira, i to im nisu vratili. Godine 1613. Mlečani su ponovo pokrenuli pitanje gradnje novskih fusta i kaika da bi pljačkali na moru, te je i jedan čauš iz Carigrada dolazio da sproveđe zapovest. I turski kapudan mora Mehmed-paša skrenuo je pažnju novskom dizdaru i kadiji da izgrađene fuste i kaike treba spaliti. Novljani nisu želeli da čuju o uništenju svojih bojnih brodica, te je čauš jedva izneo živu glavu i vratio se preko Kotora u Carigrad.²⁸

Umesto da izvrše sultanovo naređenje Novljani su povećali svoju gusarsku flotilu na pet fusta u Novom i na šestu u Risanu. Njima su napadali mletačku teritoriju u Boki, plenili lađe, ometali Peraštane prilikom odlazaka u Albaniju po žito i pravili niz neprijatnosti. Sukob između Novljana i Peraštana 1615. godine se tako zaoštrio da su Peraštani prebacili svoje porodice u Kotor, a kotor-ski providur je zabranio mletačkim podanicima da trgovine radi, odlaze u Novi i Risan. Kako su novske fuste postale prava napast, iz Kotora je zatraženo da Sinjorija pošalje flotu u Boku da raščisti s napasnicima. Venecija je ponovo intervenisala na Porti. Po nalogu ove, u Herceg-Novi je prispeo hercegovački sandžak-beg, naredivši da se zaplenjene lađe i roba vrate i spalio je dve fuste. Kad su Mlečani zatražili da se izvuku na kopno i preostale tri fuste, namesnik u Hercegovini nije pošao u Novi, te je Portin nalog ostao izigran. Godine 1617. Novljani su kupili još jednu fustu, tako da su sa te četiri sasvim dovoljno ometali plovidbu u zalivu Boke.²⁹

Posle učestovanja Novljana u pohari Perasta, među Peraštanim se, jula 1624. osećalo raspoloženje za osvetu Novljanima.³⁰ Iako su u međuvremenu i Ulcinjani uhvatili dva broda, oktobra 1627. godine vladao je mir između Peraštana i Luštičana s jedne i Novljana s druge strane.³¹ Juna 1628. jedan brod iz Kjođe, s uljem iz Brindizija, doplovio je u luku Rose. Čim se iz luke sklonila jedna naoružana mletačka barka, 20 naoružanih brodica iz Herceg-Novog napale su marcilijanu, te su je sproveli u Novi. Kadija i mesni pravci su odbili da vrate robu, izgovarajući se da ona pripada Apulijcima koji su njihovi neprijatelji.³² Kotorski providur dobio je potvrdu od dizdara risanske tvrđave da su aga azapa Herceg-Novog sa svojim bratom i sinovima i neki Sulejman-efendija sa svojim sinom okupili više od sto ljudi i naoružali 14 kaika, koje drže suprotno Portinom naređenju.³³

²⁸ G. Stanojević, Prilozi, 49—50.

²⁹ Isto, 50—51.

³⁰ V. Vinawer, Pohara Perasta, 325, bel. 12.

³¹ ASV, Provv. da terra e da mar, f. 371, № 216, Trogir 6. X 1624.

³² Isto, № 299, Zadar, 15. VI 1628; G. Stanojević, Prilozi, 57.

³³ G. Stanojević, Prilozi, 58.

Maja 1630. sultan je opet poslao ferman (bosanskom paši) da se zabrani izgradnja borbenih čamaca i da se razoružaju sve novske fuste. U proleće 1632. novski aga Ibrahim Šabanović zamerio se svojim sugrađanima jer je nagovorio bosanskog pašu Mehmeda da dobro oglobi Novljane. On je zbog toga bio primoran da se preseli u Ulcinj. Tu je nabavio dve fuste i počeo da gusari. Potom se vratio u Boku i podigao kulu dve milje od Novog. Protiv njega su se digli i novski prvaci i Turci iz Skadra, Ulcinja i Bara, i to svakako stoga što je plenio turske trgovačke brodove.³⁴

Zanimljiv slučaj dogodio se prvih dana juna 1648. godine. Mletačka galija sa Raba uspešno je gonila jednu novsku fustu. Da ne bi bila uhvaćena, posada fuste iskrcala se na kopno, izvukla je brodicu i zapalila je.³⁵

Petnaestog maja osam fusta iz Herceg-Novog učestvovalo je u napadu na Perast koji je izveo Ali-paša Čengić (inače mletački prijatelj) sa 4 — 5.000 ljudi. Taj napad Peraštani su hrabro odbili, ubivši 300 Turaka, među kojima sve uglednije Turke iz Hercegovine.³⁶ Aprila 1655, izdajom sina guvernadura Kovijanića, Novljani su iz Luštice odveli u ropstvo 40 ljudi, a turska vojska je tri dana harala po Boki i nanela ogromnu štetu, naročito Luštici i Grblju.³⁷ Da se onemoguće upadi ulcinjskih i novljanskih fusti, 1637. godine kod Rosa ustanovljena je stalna straža od dve naoružane mletačke barke.³⁸ Godinu dana kasnije Seidi Ahmed-paša, namesnik u Bosni, udario je i po novskim zulumčarima. Iz kule novskog gusara Omera Galiotovića u Trebinju izvukao je mnogo arkibuba i stvari od vrednosti. U Novom je oplenio dve kuće, od kojih je jedna pripadala Šabanovićima, a od porodica zulumčara iznudio je nešto novaca.³⁹

Krajem zime 1660. jednu od četiri fuste Herceg-Novog uhvatile su dve barke hajduka pod zapovedništvom Stevana Popovića.⁴⁰ Bjelalić i Ustalić, koji su vodili jednu novsku fustu, početkom jeseni te godine uhvatili su 12 dubrovačkih podanika, a potom su se udružili sa Ulcinjanima.⁴¹ Januara 1663. fusta Sulejmana Glavovića hvatala je kod Cavata dubrovačke ribare; oduzela im je pribor za lov i 200 dukata u gotovu, a potom maltretirala i odvela u Herceg-Novi. Glavović je hvatao Dubrovčane i u proleće sledeće godine. Marta 1665. dva monaha i neke druge podanike koje je uhvatilo

³⁴ Isto, 59—60 i 60.

³⁵ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 373, № 420, iz Zadra 7. VI 1648.

³⁶ G. Stanojević, Iz istorije Crne Gore, 395; Istorija Crne Gore, III—1, 134.

³⁷ Istorija Crne Gore, III—1, 136.

³⁸ G. Brusoni, Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi, parte II, Venezia 1673, 34.

³⁹ R. Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika, 104.

⁴⁰ Isto, 154. — Dve novske fuste bile su jula 1659. u Ulcinju (HAD, Lett. Pon, XXII, 206'). Pet godina kasnije jedna fusta Novljana uhvatila je kod Molunta više brodova mletačke Boke. (Isto, XXIV, 226—6').

⁴¹ HAD, Lett. Lev. LVIII, 16'—17 i 33—33'.

na Mljetu, Glavović je predao Ulcinjanima.⁴² Fusta hajdučkog harambaše Nika Popovića primorala je 1663. godine poznatog novskog pirata Hustelića da preda svoj brod na kome je bilo 28 zarobljenih hrišćana; on sam bio je okovan i tu, od Maljkove i Slanog, poveden u hajdučki logor.⁴³ Početkom jula 1664. jedna novska fusta kod Molunta je pohvatala više bokeljskih brodova.⁴⁴

Veliki zemljotres 6. aprila 1667, koji je skoro potpuno razorio Dubrovnik, mnogo je oštetio i Herceg-Novi, Kotor i uopšte celu Boku. Glavović i njegov ortak Murat-agha hteli su da iskoriste nastalu konsternaciju. Sa 5 fusta i 150 muslimana izašli su iz novskog pristaništa 23. maja. Iskricali su se u Solanama u župi Grbalj, te su u jednom selu poveli 20 ljudi. Fuste su se vratile u zaliv, a Turci su produžili u Crnu Goru. Međutim, u tesnacu kod sela Mirac, dočekali su ih Mirčani, Grbljani i Paštrovići, ubili su obojicu starešina, oslobođili roblje i sami zasuđnjili 16 Turaka.⁴⁵ Nešto kasnije, 29. juna u Kumboru poveli su se pregovori između Novljana i Mlečana, kojima su prisustvovali i novski dizdar, pašin čehaja i Ahmet-agha Hadžalić, jedan od poznatijih prvaka; raspravljalо se o nekom hajdučkom plenu i o sklapanju pogodbe o upotrebi luke u Risnu i Gabeli.⁴⁶

Evlija Čelebija ostavio je koristan zapis o novskim gusarima. On je doslovno napisao: »Njihov kapetan aga odlazi često sa svojim fregatama i 300 momaka da plijeni i pljačka gradove iz zaliva Verige do grada Kastela u vilajetu Pulja (...) Većina se bavi pljačkom na moru. Sjedaju u svoje fregate i zalijeću se u Klimente i među Crnogorce koji se nalaze na suprotnoj strani. Isto tako plijene obale otoka Pulje, obale španske Klore (Kalabrije) i obale Sicilije i grabe plijen. Katkada se u pojedinim slučajevima potajno zalijeću u pristanište Rose, koje se nalazi prema gradu Novom i tako ugrabe plijen.« Evlija nije prečutao da se dešava da i njihovi neprijatelji upadnu u njihovu varoš i da plene.⁴⁷ U svakom slučaju Novljani su radije gusarili, povezani sa arbanaškim piratima, nego što su se prihvatali uobičajenih zanimanja i trgovine.⁴⁸

Sinjorija je svom bailu u Carigradu uz dukal 29. jula 1673. označila starešine triju hercegnovskih fusta: Homat Sarović (sa fusticom od 10 veslačkih klupa), Barbović (sa 12 klupa), Ibrahim

⁴² HAD, Lett. Lev. LVIII, 166'; LIX, 103, 163—3'.

⁴³ HAD, Lett. Lev. XXIV, 119—9' (o tome obaveštena i Venecija), 122'—24'; R. Samardžić, Jedan pokušaj predaje Kotora, 53.

⁴⁴ HAD, Lett. Pon. XXIV, 226—6'.

⁴⁵ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 665, Giacomo Loredano, iz Kotora 27. V 1664; Istorija Crne Gore III—1, 149 (Glavačić umesto Glavović; može se pročitati i Parković); G. Stanojević, Jugoslovenske zemlje, 263.

⁴⁶ M. Zloković, Prilozi za istoriju pomorstva Kumbora, GPMK XVIII (1969).

⁴⁷ Evlija Čelebija, n. d., II (1957), 203, 203—4. — Vidi i: P. Sager, n. n., 216.

⁴⁸ G. Stanojević, Sultanova naređenja, 249.

Sašković (sa 9).⁴⁹ Početkom sledeće godine kao vlasnik jedne fuste pominje se Mehmed-aga Babović, koji je sa dve mletačke barke tih dana odneo mnoge pakete, ulje i drugu robu.⁵⁰ U jednoj naredbi novskom kadiji i hercegovačkom sandžak-begu Porta je, svakako na osnovu bailovog iskaza, detaljno opisala napad jedne od novoizgrađenih fusti na lađu mletačkog trgovca Čaravanića koja je prevozila 300 barila ulja, boba, pasulja, luka i semena od anisa, u vrednosti (sa brodskom spremom) od 2.000 cekina.⁵¹ Tokom 1674. i sledećih godina Mlečani su se u Carigradu trudili da Portu prisile da naredi spaljivanje novskih fusti i uopšte iskorenjivanje gusara u Herceg-Novom. Oni nisu propustili da registruju i ulazak tripolin-ske šajke u novsko pristanište, u letu 1676. godine.⁵²

Kad je izbio morejski rat (1684), hercegnovski Turci su se zabrinuli, te su u pomoć pozvali čak i Nikšiće koji su u ranijem, kandijskom ratu najviše radili protiv njih. Njih su uz nemirile glasine o dovozu u Boku teških topova-bacača (»mužara«) od 500 libri.⁵³ Poslednje godine dejstava novskih gusara su u znaku uticaja Ulcinjana. Novi je postao njihovo svratište, u koje su oni donosili ulje iz Albanije i uopšte hranu. Sa dve novske galote Ulcinjani su harali pod Budvom, aprila 1684, i u Bokokotorskom zalivu mesec dana kasnije.⁵⁴ Sedmog aprila 1685. noću novski gusari izašli su ka Moluntu da sačekaju brodove. I tu su Novljani bili u dosluhu sa Ulcinjanima.⁵⁵

Druga strana se, međutim, nije predavala sudbini. Aprila 1684. peraški kapetan Ivan Burović vršio je prisilne naplate na račun robe Novljana.⁵⁶ Peraštani i hajduci bili su stalno na straži prema Herceg-Novom. Ljudstvo ulcinjske fuste (od 13 klupa) pobeglo je pred Peraštanima kod Rosa. Tada, krajem avgusta 1684, Peraštani, Budvani i Paštrovići svojim felukama i barkama pretraživali su sav voden prostor, počevši od Cavtata, tragajući za tri fuste Novljana.

⁴⁹ ASV, Bailo a Constantinopoli, b. I, prilog uz dukal Domenika Kontarini od 29. VII 1673.

⁵⁰ G. Stanojević, Sultanova naređenja, 250.

⁵¹ Isto, 255.

⁵² ASV, Bailo a Constantinopoli, b. i, Alessandro Maurocordato 15. II 1674; b. II, 5. IX 1676.

⁵³ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 666, Antonio Zen iz Kotora 28. IV 1684, № 14; Antonio Zen iz Perasta, 27. VIII 1684 (da mu ne šalju te teške topove koji teško dejstvuju sa splava, nego lakše, od 300 libri). — Nešto pre izbijanja rata, maja 1683. zabeleženo je prisustvo većeg broja fusti u Ulcinju i Novom (HAD, Lett. Pon. XXXIII, 75').

⁵⁴ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 666, № 1 (A. Zen, iz Kotora 31. V 1684), № 2 (Isti, Kotor 22. VI 1684), № 17 (Isti, 13. VIII 1684), A. Zen 3. V i 28. IV 1684.

⁵⁵ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 366, № 38, A. Zen, Kotor 24. IV 1685; № 40, Isti iz Kotora 8. V 1685.

⁵⁶ Miloš Milošević, Prilike u Boki Kotorskoj tokom priprema za oslobođenje Herceg-Novog od Turaka (1684—1687), Istorijски zapisi sv. 1/1966, 9—10.

Ove su, međutim, otišle u Neretvu, čekajući u zasedi. Za to vreme hajduci u grupama sprečavali su doturanje hrane u Novi. Dve gaete iz Kotora, pak, jedne noći prve polovine oktobra 1684. pošle su ka Novom, da u tamošnjem pristaništu spale neku šajku.⁵⁷

Poslednju godinu svoje egzistencije u Herceg-Novom tamošnji muslimani dočekali su sa tri fuste. Sviše preslabe da se u Boki nose sa Peraštanima i hajducima, one su radile i izlazile izvan zaliva. Vanredni providur naredio je svim seoskim opštinama svoga područja da stalno određuju straže i da ugovorenim znacima obaveštavaju o pojavi turskih fusti iz Novog.⁵⁸ Izgleda da ove nisu dočekale mletačko iskrcavanje oko Novog u svom pristaništu, tako da nisu ni bile uhvaćene i spaljene, nego su otplovile u Ulcinj.

Kao što se moglo videti, pored pristaništa Rose, jedno od najomiljenijih stajališta novskih gusara bio je dubrovački Molunat. Tu su se novske fuste, kaici i naoružane barke često i duže zadržavale u zasedi. Godine 1578. jedan dubrovački podanik iz Kupara primio je od Mustafe Delijića iz Herceg-Novog neke akče da ih predla Mustafinoj majci, jer Mustafa nije mogao da napusti svoje piratsko — radno mesto.

Pored muslimana gusara na novskim korsarskim brodovima bilo je i hrišćana veslača. Većina njih pripadala je sužnjima. Bilo je, međutim, i hrišćana iz Novog koji su za novac bili na tim lađama galioti. Jedan od takvih bio je i Andrija Cvjetkov, inače dužnik (1582) jednog italijanskog trgovca u Dubrovniku na značajnu svotu od 250 dukata. Ima i hrišćana pa i poznatih muslimana u Herceg-Novom koji su nosili prezime Galiotović.

VI. TRGOVINA I PREKUPCI ROBLJA U HERCEG-NOVOM U XVI I XVII VEKU

Najveći deo roblja koje se vezuje za Herceg-Novi u stvari se tiče korsara stranaca koji su samo navraćali u Novi. Pored toga i domaći pirati iz Novog često su svoje sužnje predavalni znatno više profesionalizovanim Ulcinjanima. Zbog toga se većina nesrećnika koji su lišeni slobode i koji su se našli u Novom, tu boravili samo privremeno, te su dalje transportovani u Ulcinj, Drač i naročito Valonu, najveću tursku pijacu roblja na Jadranu. Ova okolnost je i bila razlog da su se otkupljivači roblja (koji su u otkupnu cenu uračunavali i troškove oko oslobođenog roba i svoju proviziju) u Dubrovniku i u nekim italijanskim gradovima, specijalizovali u ovoj vrsti prometa, upućivali ili svoje poslovne veze aktivirali u Valoni. Oni su se retko kad mogli videti u Herceg-Novom, jer su i

⁵⁷ ASV, Senato, Provv. da terra e da mar, f. 666, № 18, A. Zen 24. VIII 1684); № 19, Isti, 27. VIII 1684; № 20, Isti, 11. IX 1684; № 22, 1. X 1684; № 23, 14. X 1684.

⁵⁸ IAK, Upravno-politički materijali (u daljem tekstu: UPM), knj. V, 27'.

sami Novljani sužnje Dubrovčane ili Italijane dovodili na Ploče pred Dubrovnikom, te su pazar ugovarali sa zainteresovanim tamošnjim imaoцима obrtnog kapitala. Kako se Novljani sa zarobljenim Bokeljima, mletačkim podanicima nisu upućivali u Perast ili Kotor, Bokelji se češće sreću u Herceg-Novom zbog preuzimanja roblja nego drugi hrišćani. Ako nije bilo mnogo sužanja uhvaćenih od gusara Novljana ili tu ostavljenih od drugih pirata (Berberi su roblje najčešće odvozili u svoje gradove severne Afrike), bilo je u Herceg-Novom naknadno dovedenih robova sa drugih trgovina robljem, da bi se preko Dubrovčana i Dubrovnika unovčili. Zbog toga se u Novom dosta rano javlja posebna vrsta poslovnih ljudi koji nisu bili gusari, nego sopstvenici novca, koji su ovaj obrtali posredujući u transferu i stvarno u preprodaji unesrećenih.

Kako su Novi i njemu susedni Dubrovnik bili trgovачki gradovi sa dobrom vezama, u Herceg-Novom po pravilu nije bilo slučajeva, kao na primer u mletačkoj Dalmaciji da se rob pušta kući na veru, da nabavi otkupnu svotu.¹ Ipak, uz garantiju nekih Dubrovčana i rob je otpuštan i uz isplatu manjeg dela utvrđene absolutne cene.

Tih posrednika bilo je i među novskim hrišćanima, koji bi po ponudi kakvog nalogoprimeca iz hrišćanskih gradova odlazili na arbanaške pijace robljem da тамо traže avizirana lica.

Odmah treba konstatovati jednu zanimljivu okolnost: otkup roblja javlja se i već 1490. godine, tj. tek osam godina posle uspostavljanja osmanlijske vlasti u Novom; otkupljivanje je najčešće u XVI veku i njega će u XVII veku biti do oko 1620. godine, kad, uostalom, nastaje stagnacija velikih poduhvata muslimanskih gusara. Postoji samo jedan kasniji slučaj, i to iz same godine propasti turske vlasti u gradu.² Iz ovoga bi trebalo zaključiti da roblje u Herceg-Novom potiče gotovo isključivo iz plena stranih gusara, dok su Novljani mnogo manje zasužnjivali.

Na oslobođanje preko Herceg-Novog (a ne preko Dubrovnika i hercegovačkog sandžak-bega) uputili su dubrovački senatori jednog Italijana upravo pomenute 1490. godine.³ Vlada nije htela da se meša ni kada su devet godina kasnije Novljani uhvatili neku dubrovačku podanicu sa sinovima. Ipak, iste 1499. godine, kada je Mirčeta Koviović predao četiri dubrovačka podanika, malovećnici su poslali

¹ O takvim slučajevima vidi u već dosta obimnoj literaturi o trgovini robljem. Za Dalmaciju XVII veka vidi: B. Desnica, Istorija kotarskih uskoka, I—II, Beograd 1950; A. Solovljev, Trgovina bosanskim robljem do god. 1661, Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1946; G. Stanojević, Trgovina robljem u doba kandijskog rata, Istorijski glasnik br. 3—4/1958, 105—112.

² IAK, UPM V, 11 od 25. IV 1687: odobreno je Petru Nikoliću da otplovi u Novi da bi pregovarao sa Turcima oko otkupa roblja.

³ HAD, Cons. rog. XXVI, 117.

hiljadu akči da se namire ropci.⁴ Dubrovčani su se, naravno, žalili Porti, te je sultan Bajazid II (30. marta 1500) izdao ferman kadiji Herceg-Novog i hercegovačkom namesniku da se pronađu dubrovački zarobljenici koje su odveli Novljani i drugi, a da se oni koji su odvodili čeljad dubrovačkih haračara stroga kazne.⁵

I kasnije je bilo službenog oslobađanja roblja, i to ne samo sa turske strane. Šestog avgusta 1558. na mletačkoj galiji pod Novim providur armade predao je novskom kadiji osmoricu muslimana koji su se nalazili kao sunžji na toj galiji (među njima i jednog profesionalnog pirata iz Novog).⁶ Kad je juna 1638. janičarski čorbadžija Novoga zapazio dubrovačkog roblja u flotili pirata iz Ulcinja i Santa Maure, koju je oluja nagnala u novsko pristanište, oduzeo je zasužnjene Dubrovčane, i to u skladu sa povlasticama koje su uživali Dubrovčani.⁷ I janičarski aga Novoga je u ranu jesen 1577. gratis oslobođio jednog Dubrovčanina i zato primio dar, skoro za polovinu uobičajene otkupne cene.⁸

Prava trgovina u vezi s oslobađanjem hrišćana, naročito Apulijaca i drugih Italijana počela je sredinom druge decenije XVI veka, i išla je dubrovačkim vezama pa i preko hrišćana u Novom.⁹ Zanimljivo je da su poslovni ljudi iz Sarajeva odmah osetili da se tu može ostvariti dobra zarada. Neki Mustafa Arkozija, na primer, kupio je u Herceg-Novom 1515. godine tri Apulijca; predao ih je dvojici Kotorana da njemu ili njegovom glasniku (Ahmetu Trsariću, takođe iz Vrhbosne) za 15 dana isplate sto dukata.¹⁰ Treba primetiti da je cena bila vrlo niska, valjda zato što neupućeni Sarajlija nije znao da zaceni kako treba i izvuče punu korist,

Veliki broj otkupa iz ropstva, naročito Španaca, bilo je tokom jeseni 1539. i naredne godine, razume se u vezi sa Barbarosinim ponovnim zauzećem Herceg-Novog. Tada se već javljaju i Novljani kao sopstvenici sužanja, dakle i kao robotrgovci (Mehmed Ožerlić, Husejin Sagamozović, Nasuf Smailović, terzija Suga Abdula), po zanimanju često i zanatlije.¹¹ Posebnu grupu činili su stanovnici

⁴ HAD, Cons. rog. XXVIII, 159 (od 31. VIII 1499) i 178 (od 20. XII 1499). O ropcima iz hercegnovskog kraja vidi: B. Hrabak, Hajdučija Hercegovaca, Oslobođilački pokreti jugoslovenskih naroda od XVI veka do početka prvog srpskog ustanka (simpozijum), Beograd, Istonijski institut, 1976, na više mesta.

⁵ G. Elezović, n. d., 317—19.

⁶ I libri commemoriali della Repubblica di Venezia, t. VI, 287, № 54.

⁷ Jednu mladu Dubrovčanku oštećeni rajs je ipak zadržao, te ju je predao paši u Sarajevo, kad je, krajem iste godine pošao u bosansku metropoli da se žali (R. Samardžić, Odnosi Bosne i Dubrovnika, 115—16).

⁸ HAD, Cons. min. LI, 91 od 2. X 1517.

⁹ Jedan slučaj iz 1514. godine: HAD, Div. canc. CIV, 54—54'.

¹⁰ IAK, SN, knj. 30, 345 od 19. V 1515 (dvojica Kotorana su bili: Kole de Bieste i Zanoto Kačić).

¹¹ HAD, Div. canc. CXXV, 228'; CXXVI, 70'—71, 88—89, 291 i druge.

mletačkih sela u Boki, koje je pohvatala turska flota za vreme svog boravka u zalivu. Njihov otkup je obavljan na brodu pred Kotorom i za znatno nižu cenu (oko 30 dukata).¹²

Pedesetih godina XVI stoljeća mogu se zabeležiti nekoliki slučajevi da pojedini muslimani Novljani (Ahmet Mustafić, Mahmud Pazmačić) kupuju od berberskih i drugih korsara naročito dubrovačko, bokeljsko i dalmatinsko (posebno iz Šibenika) roblje, te ga oslobođaju često u Kotoru ili Dubrovniku na kredit, tj. da njihovi prijatelji ili poslovni partneri naplate otkupnu cenu.¹³ Da bi se otkup lakše zadobio, poslovnu »transmisiju« bi predstavljali i neki novski hrišćani, kao Mihajlo Dobrovidoviću, Hasanu hodži; ovi bi se zatim obraćali svojim vezama u Kotoru ili Dubrovniku.¹⁴

Šezdesetih godina, pred poraz turske flote u Lepantu, pokazuje se rascvat pomenute trgovine u Herceg-Novom. Pored vlasnika sužanja (kakav je bio primerice, Mustafa Ejnehanović, Piri-rajs¹⁵ i drugi) sreću se prekupci roblja, koji iz Novog odlaze u Drač, Poloniju ili druge arbanaške luke, te kupuju roblje za koje vjeruju da će ga lako unovčiti preko dubrovačkih i kotorskih poslovnih partnera. Takvi su, na primer, bili Ahmet Ćehaja i Mustafa Čelebi Hajdarović.¹⁶ Bilo je i Novljana hrišćana koji se pojavljuju kao tragači određene ličnosti, opet pre svega u Draču i u drugim gusarskim gnezdima Albanije.¹⁷ Ponekad se dešavalo da u ugovorni odnos stupaju Novljanin i Dalmatinac, koji jedan od drugog traže da im se izbavi brat iz ropstva, muslimanin u Italiji a hrišćanin na turskoj biremi.¹⁸ Tu, razume se, nisu postojali trgovaci odnosi nego rodbinska solidarnost. Uostalom, možda je i u drugim slučajevima bilo kakvog komijskog ili ljudskog obzira, naročito pri preuzimanju sužanja od gusarskih brodova sa strane koji bi se u novskom pristaništu nalazili u prolazu. Višanin Mate Kulinović, naseljen na Hvaru, tokom 1564. i 1565. prelazio je u više ruku i u samom Kotoru; njega je uhvatio Karahodža i iskrcao u Poloniji, tu ga preuzeo Mustafa Čelebi Hajdarović, da ga u Kotoru proda jednom Zadraninu i trojici drugih Dalmatinaca; u međuvremenu čak i neki Morinjanin je preprodavcu za njega dao komad karizeja, jer novca nije odmah imao dovoljno.¹⁹

¹² IAK, SN, knj. 40, 603, 639, 677—78.

¹³ HAD, Div. canc. CXLIV, 227 od 28. V 1558; IAK, SN, knj. 54, 299 od 27. XI 1553.

¹⁴ IAK, SN, knj. 54, 227—28 od 4. IX 1554.

¹⁵ HAD, Div. canc. CXLVII, 154' od 15. VIII 1561; CLV, 91 od 16. VII 1569.

¹⁶ HAD, Div. canc. CXLVIII, 66 od 12. XII 1561 (dubrovački bačvar); IAK, SN, knj. 57, 587—9 od 17. V 1565.

¹⁷ HAD, Div. canc. CL, 177—7' (od 27. XI 1564, Drač); CLII, 57 (21. VIII 1566).

¹⁸ U takav odnos ušli su Hvaranin Ivan Katarini de Madjistris i Novljani Pirija Alefović, i to u Dubrovniku, 2. XI 1563 (HAD, Div. not. CXVII, 25—25'a).

¹⁹ IAK, SN, knj. 57, 428 i 587—89.

Sedamdesetih godina vlasnici sužanja ili posrednici u ostvarivanju otkupa u Novom ili preko Novog bili su: starešina novskih bombardijera Piri rajs,²⁰ Ćeivan Hasanović,²¹ Nemi Turčin²² i Ališah Vračević, imajući kao eventualnog inkasanta skadarskog trgovca Andriju Jorgu (ako mu Vračević nije bio posrednik).²³ Osamdesetih godina otkupljivači iz Novog, kao Mehmed Pršinić (zajedno s jednim Peraštaninom)²⁴ i neki Hadžić²⁵ najradije su odlazili da prebiru sužnje u Valoni. U Kotoru se tada češće javlja kao posrednik pri otkupima Ivan Bolica, pravozastupnik.²⁶ Peraštani su jedan drugog i sami otkupljivali u Valoni.²⁷

U poslednjoj deceniji XVI veka kao prodavci (posrednici pri prodaji) sužanja sreće se Mahmud Hadživelijić.²⁸ U to doba i Peraštani su počeli da se bave otkupom hrišćanskog roblja. Tako, Stjepan Sokolović (Falkon) isplatio je Ulcinjaninu Mustafa-agi 136 talira za jednog sa Lastova, što je tražio jedan Italijan iz Tranija.²⁹

Najpoznatiji prodavci (ili posrednici pri otkupu) roblja prvih godina XVII stoljeća u Herceg-Novom bili su braća Omurovići (Mustafa i Omer)³⁰ i Rizvan Hasanović iz poznate porodice Glavo (Glavorića).³¹ Karakteristično je da je Mustafa Omurović pozajmio Šibenčaninu novac da se otkupi, možda uz kakvu proviziju (koja nije posebno iskazana). Rizvan, pak, zajedno sa Baba Hadživelićem i odsutnim Mehmedom Ahmetehajićem i uz Nikolu Tripunovog (koji je radio za odsutnog Petra Franova), svi iz Herceg-Novog, otkupili su grip »Sveta Ana« koji su pirati uhvatili kod Lastova.³²

²⁰ HAD, Div. canc. CLVIII, 129' od 16. VI 1573 (Frančesko Gacini iz Peskice, Apulija).

²¹ HAD, Div. canc. CLVIII, 129' od 16. VI 1573 (Apulac Donato Sera).

²² HAD, Div. canc. CLVI, 103—3' od 24. VII 1570 (Trojan Trojan iz Mole).

²³ HAD, Div. not. CXIX, 101 od 2. VII 1574 (Hvaranin Antun de Madjistris).

²⁴ IAK, SN, knj. 401 od 6. VI 1589. — Mehmed je svakako Mehmed iz Div. canc. CLXX, 71' od 11. II 1583.

²⁵ HAD, Div. canc. CLXVIII, 65—5' od 21. VII 1581.

²⁶ On je 1589. dobio ponudu da preko svojih prijatelja oslobođi jednog Šibenčanina, zarobljenog od alžirskih gusara pre dve godine (IAK, SN, knj. 65, od 6. avgusta 1589). Veze sa alžirskim gusarima mogle su da se uspostave samo preko Herceg-Novog ili Ulcinja.

²⁷ IAK, SN, knj. 65, 594 od 7. IX 1588.

²⁸ IAK, SN, knj. 67, 35 od 7. X 1592.

²⁹ IAK, SN, knj. 67, 282 od 13. XI 1593.

³⁰ HAD, Div. canc. CXCII, 42—2' (od 24. XI 1607, Mustafa i Šibenčanin); CC, 21'—22 (od 16. XI 1618, Omer i Trsteničanin, posrednik u Dubrovniku Osman Golinović, iz ruku Ulcinjana), 22'—23 (12. XI 1618, Omer i Dalmatinci odnosno jedan iz Lilla), 91' (23. VII 1619, Omer i klerik Kole Antonio Troska iz Barija).

³¹ HAD, Div. canc. CXC, 131' (od 4. V 1602); CXCI, 80'—81 (8. III 1603).

³² HAD, Div. canc. CXCI, 80'—81 od 8. III 1603).

Od manjih posrednika treba pomenuti Hasana Redžepovića,³³ nekog Pervana³⁴ i nekog Omera.³⁵

U vreme od 1615. do 1618. ređaju se u dubrovačkim dokumentima imena nekoliko robotrgovaca u Herceg-Novom: Džafer Ramadanović,³⁶ Ibrahim Osmanović,³⁷ neki Memišić³⁸ i rajs Ejup Ahmet-ćehajić, koji je jednog Šipanjanina preuzeo sa ulcinjske bireme.³⁹ Jedan Višanin oslobođen je 1618. godine u Novom novcem jednog Peraštanina.⁴⁰ Dvojica Kotorana platili su 1607. godine 378 talira begu Hajdaroviću u Herceg-Novom i skadarskom sandžak-begu za oslobođenje iz ropstva Kuča Nika Rajčeva i Mirčete, sina Vuja Rajčeva iz Ljubotina.⁴¹ Ova dvojica biće da nisu bila u rukama gusara, nego uhvaćeni u prestupu od organa skadarskog namesnika. Karakteristično je da je i tu posredovao Novljanin, i to beg.

Nisu se oslobođali samo ljudi nego i uhvaćeni brodovi. Godine 1581. oslobođeni su novskih pirata grip kojim je upravljao Dubrovčanin Vlahuša Marković i mornari.⁴² Sredinom druge decenije XVII veka Peraštani su zaplenili dva novska broda, te kad je između Peraštana i Novljana, decembra 1616, zaključen mir, Peraštani su morali da naplate vrednost te dve lađe.⁴³

Uz dubrovačko posredništvo izbavljali su se iz ropstva i sani Novljani. Alija Skenderbegović imao je zasužnjenu ženu u Tarentu, odvedenu u ropstvo znamenite 1539. godine. Preko nekog Dubrovčanina slao joj je mnogo tražene turske uzde i druge predmete, no dubrovački prijatelj nije izvršio nalog.⁴⁴ Ima više dubrovačkih podataka o traganju za Novljanima, pomoću Dubrovčana, u ropstvu u Italiji.⁴⁵ Mehmed-beg iz Novog imao je tri sina sužnja u

³³ HAD, Div. canc. CXCIII, 139, 40 od 19. X 1605.

³⁴ HAD, Div. canc. CXCII, 31—1' od 5. XII 1603.

³⁵ IAK, SN, knj. 71, 35 od 22. V 1603. — Maja 1602. Husejin rajs Arabadži iz Drača zarobio je i odveo u Drač Frančeska Vičenca Grasi iz Kjođe, zarobljenog u jednom jedrenjaku; Italijan je potom prodat Novljaninu Omeru, a iz njegovih ruku ga je za 200 talira otkupio Ivan Bolica.

³⁶ HAD, Div. canc. CC, 26 od 20. XI 1615 (Šibenčani).

³⁷ HAD, Div. canc. CXCIX, 213 od 14. VIII 1618 (Tranijac Matko Mauri, rodom iz Bišelje, na osnovu zahteva italijanskog posrednika Đovanija Manconija, koji je radio iz Dubrovnika).

³⁸ HAD, Div. canc. XXI, 19' od 17. IX 1620 (Barijac).

³⁹ HAD, Div. canc. CXCIX, 209' od 6. VIII 1618 (posrednik iz Dubrovnika — Đovani Manconi).

⁴⁰ IAK, SN, knj. 79, 147 od 13. X 1618.

⁴¹ IAK, SN, knj. 74, 245 od 25. XII 1607.

⁴² HAD, Mob. ord. XXXIX, 202 od 21. VI 1581 (posle je došlo do objašnjenja sa Lazarom Macaro iz Barija, na čiji je zahtev Marković i bio postavljen za zapovednika broda).

⁴³ IAK, SN, knj. 79, 325 od 17. XII 1616.

⁴⁴ HAD, Mob. ord. XXX, 194 od 3. X 1543.

⁴⁵ HAD, Div. canc. CXXVI, 51' od 22. XII 1539 (Derviš Alija i Jahja Cosa).

rukama Španca Sančesa Frankova Biskaina,⁴⁶ koji je takođe preko Dubrovnika tražio neke svoje zemljake. Alija Skenderović imao je dva sina u Tarentu a udova Isaka Uvenezovića sina u Otrantu.⁴⁷ Čak i neki Turci koji nisu bili iz Novog dolazili su 1540. godine u grad sv. Vlaha da izbave sužanjstva u Apuliji svoje drage.⁴⁸

Janičar Mehmed iz 26. janičarskog buljuka koji je garnizorao u Herceg-Novom bio je rob Filipa iz Prata; za njegov otkup dao je (1576) drug mu Mustafa Abdulović, takođe janičar istoga buljuka, 250 srebrnih talira jednom Gunduliću iz Dubrovnika, da on janičara prebaci u Dubrovnik jednim dubrovačkim brodom koji je išao po ulje u Otranto.⁴⁹ Ajša Papuk iz Novog sa dvojicom uglednih sugrađana, hadži Ahmetom i Pašom Bardovićem, dolazila je u dubrovački lazaret da ugovori oslobođenje svoga sina sužnja u Italiji, dižući 300 dukata koje je teško skuckala i deponovala u ruke dubrovačkog Jevrejina, senzala.⁵⁰ Ovim poslovima su se posebno bavili braća Rado i Miho⁵¹ Sladojevići.

Tako su i ljudske sudbine pratile opštu povest Herceg-Novog u turskoj vlasti kao vojno-pomorske baze i gusarskog gnezda. Dugo u strahu od iskrcavanja vojnika sa stranih brodova, neko vreme i od vlastitih pljačkaških brodova i sa svega jednom fustom, Novljani su se dugo vremena uklanjali direktnoj konfrontaciji na moru sa boljim i jačim brodovima hrišćana. Tek onda kad je nadzor Porte kao centralne vlasti popustio i u bazi Novoga, Novljani su se privili uz Ulcinjane, te su sa tri pa i sa pet (izuzetno i osam) fusta harali, ali samo u Boki i u bližem prostranstvu srednjeg Jadran. Ipak, rajsovi, zapovednici trgovačkih ali i gusarskih brodova, stasali su u socijalnom pogledu, te ih je bilo i među prodavcima roblja. Oni koji su izvlačili lavovski deo pljačke i posredništva u prometu robljem međutim nisu bili pomorci nego ugledni »kontinentalci« iz redova novskih aga i begova.

⁴⁶ Isto, 107'—8 od 12. II 1540.

⁴⁷ Isto, 272—2' i 214.

⁴⁸ Isto, 85'.

⁴⁹ HAD, Div. not. CXX, 94' od 12. VIII 1576.

⁵⁰ HAD, Div. canc. CCIII, 66' od 5. V 1622.

⁵¹ HAD, Div. canc. CC, 38 od 31. XII 1618.

Résumé

HERCEG-NOVI COMME BASE NAVALE TURQUE ET NID DE PIRATES

Dr. Bogumil HRABAK

Herceg-Novи, que les Turcs ont occupé en 1482, était la plus importante base navale militaire de l'Empire Ottoman dans la partie centrale de l'Adriatique, toujours en danger d'être occupée par les forces chrétiennes (particulièrement par les Espagnols). C'est ce qui est arrivé une fois, en 1538. C'est pour cette raison que les Turcs, en 1493—94 ont continuellement renforcé les possibilités de défense de la cité. De plus grandes constructions, du système de fortifications, ont eu lieu après 1539 (Kanli Kula) et en 1548 a été bâtie la partie au-dessus de la ville ou Haute ville (Spanjola). Ce système comprenait la partie Haute et la partie Basse de la cité, avec beaucoup de forteresses, divers remparts et tours (surtout dans la partie Basse de la ville, vers des trois issues de la ville). Jusqu'à l'arrivée des Turcs, la ville n'était pas construite comme base navale, mais comme port de commerce. C'est pour cette raison que la plupart des fortifications viennent des Turcs. Du côté de la mer, les murailles n'existaient pas, car la mer les démolissait, et il n'y avait que deux rangées de poutres remplies de glaise. Comme forteresses extérieures de ce complexe valait seulement la forteresse construite à Kumbor, Vrbanj (1571) que les Vénitiens ont immédiatement démolie car elle conduisait au blocage de Kotor et d'autres lieux qu'ils possédaient à Boka.

Les conditions naturelles pour la construction et pour l'entretien du port n'existaient pas alors, en raison de la côte escarpée. Par conséquent, on devait construire un plus grand port pour l'accès des bateaux avec des poutres et des planches. Excessivement ouvert aux vents, le port port ne présentait pas un bon abri au temps des intempéries et les navires se rendaient au port voisin de Rose. Les ennemis de Herceg-Novи, tout d'abord les habitants de Pérast, ont incendié le port en 1511—1512. Plus tard aussi, ils l'ont fait ou essayé de le faire, par exemple en 1570, quand tous les bateaux surpris dans le port ont été détruits par le feu.

Près du port se trouvait aussi le chantier de construction navale qui produisait des »fustes« et d'autres petits bateaux pour le commerce local et pour les nécessités de la piraterie, montrant une plus grande activité en temps de guerre, surtout de 1569 à 1571. Il y avait aussi l'arsenal où les fondeurs »fabriquaient« différents types de canons pour la forteresse même et aussi pour les bases turques plus au nord de l'Adriatique. Éceptionnellement, les canons étaient traînés en Pannonie. Il n'y a aucun détail au sujet d'un chef quelconque qui, sous sa commande, pouvait réunir les forteresses, le chantier de construction navale, le port et l'arsenal. Jusqu'à la construction complète de la partie Haute de la cité, le commandant (dizdar) de la partie Basse de la ville passait pour une des plus grandes personnalités militaires du lieu. Il y avait aussi des capitaines particulièrement pour les »azapes«, les janissaires et des capitaines pour la marine, mais aucun d'eux n'était capitaine de la forteresse. Ce n'est pas clair comment était réglée la question du chef suprême des forces unies autour de la cité, en 1539 et en 1570—1573, par exemple.

Herceg-Novи était un lieu très important où s'arrêtaient les pirates étrangers, d'abord albanais et berbères et à la fin ceux des autorités turques

et surtout d'Ulcinj. Ces pirates s'abritaient là contre les intempéries et se cachaient des ennemis. Ils se pourvoyaient de nourriture et d'armes, apportaient et partageaient le butin et les esclaves. Par Herceg-Nové et ses rapports d'affaires avec Dubrovnik et Kotor vénitien, les pirates étrangers vendaient leurs esclaves. D'abord a été enregistré le séjour des corsaires de Valona (1501) et très souvent venaient aussi les »fustes«, les galottes et les »birèmes« berbères qui, tout d'abord pillaien les côtes italiennes (Apulie, Abruzzes, Ancône dans les Marches) puis, traversant la mer en passant par les îles dalmates du centre, apparaissaient à Herceg-Nové pour se reposer et se soulager d'une partie de leur butin. La plus grande partie de l'ouvrage (écrit à la base des documents des archives de Dubrovnik, de Venise et de Kotor) est consacrée à l'analyse de l'arrivée des pirates étrangers à Herceg-Nové.

Il y avait très peu de pirates du pays à Herceg-Nové et le centre de leurs opérations était seulement Boka, la zone de Dubrovnik et la Dalmatie centrale (Neretva, Korčula, Hvar). De 1512 à 1539, il y avait une seule »fuste« des pirates du pays. Plus tard, il y en a eu trois, exceptionnellement cinq, puis huit. Outre les »fustes«, il y avait aussi des canots armés (kaïks) et des barques armées aussi. Les pirates de Herceg-Nové, durant longtemps évitaient de se confronter avec de plus forts et mieux armés bateaux chrétiens.

Une plus grande extension de la piraterie du pays était liée au peu de contrôle des autorités de l'Etat Central et au renforcement de la piraterie d'Ulcinj. Les réis, commandants des bateaux de marchandises, comme aussi bateaux de guerre, ne faisaient aucun cas au point de vue sociale et se trouvaient parmi les commandants de la Basse cité, toutefois, un très petit nombre de la Haute cité, et on en trouvait parmi les revendeurs d'esclaves.

Ceux qui soutiraient la part du lion n'étaient pas les marins-pirates, mais les »continentaux« de marque, des rangs des »agases« et des »beys«. L'auteur particulièrement insiste sur ces points:

- 1) que le nombre de bateaux de pirates stationnaires à Herceg-Nové était très petit;
 - 2) que ces bateaux ne se montraient pas tout de suite après la prise de la ville par les Turcs;
 - 3) que Herceg-Nové avait la mauvaise réputation d'être un centre de pirates à cause des pirates étrangers qui venaient à Herceg-Nové comme dans une base navale turque;
 - 4) que Herceg-Nové avait toujours été pour la Turquie plus important comme base navale et forteresse que le nid de pillards dans la mer Adriatique;
 - 5) que la position générale de Herceg-Nové était défensive, du reste comme celle des marins turcs à Neretva, à Skradin et à Obrovac et qu'une telle position occasionnait de grandes inquiétudes et demandait le renforcement de la ville;
 - 6) que c'est à cause de cette position générale et de la piraterie autochtone, peu développée jusqu'à la moitié du XVIIème siècle, que leur manière d'agir était défensive, mais que, cependant, comme piraterie, il était naturel qu'elle s'occupât de pillage;
 - 7) que Herceg-Nové avait la réputation d'être un nid de pirates et que c'est par la voie de la cité qu'on achetait les esclaves;
 - 8) que Herceg-Nové, surtout au cours du XVIème siècle, était la préoccupation constante de la Porte qui ne pouvait pas approuver ouvertement les rapines sur la mer et ceci parce qu'elle s'efforçait, surtout jusqu'en 1530, de développer l'importance marchande de la ville.
- Une des preuves de cette thèse se trouve dans les circonstances que le développement de la piraterie à Herceg-Novine l'accordait pas alors à l'extension des autres pirateries turques. La piraterie de l'Empire Ottoman, de grand style, a commencé aux premières années du XVIème siècle. De 1620 à 1630 arrive une phase stagnante quand apparaissent les bateaux de l'ouest et du nord de l'Europe dans la Méditerranée. A Herceg-Nové, le grand siècle des pirates commence seulement à la moitié du XVIIème siècle, tandis qu'au courant du XVIème siècle, la piraterie était plus modérée.